

השינויים במבנה החברתי והפוליטי של „העליה השנייה” בשנים 1904—1940

“אני רואה ביחידים את ההולכים ראשונה ובאים ראשונה למקום אסיפת-עם, שכל חיי העם תלויים בה; אני רואה ביחידים את אלה, אשר החובה עליהם להישאר במקום האסיפה, אפילו אם הם אינם רואים הולכים אחריהם ובאים למקומם.”
(א. ד. גורדון)

מבוא

מחקר זה מבוסס על מפקד אוכלוסין של אנשי “העליה השנייה”, שנערך על-ידי ארכיון העבודה באמצע שנות השלושים וראשית שנות הארבעים. המפקד הקיף 937 איש, מהם 644 גברים ו-293 נשים. הוא התכוון בעיקר לאנשי העליה השנייה שבבואם לארץ עבדו בחקלאות. קנה-המידה של עורכי המפקד היה איפוא ערכי: עולים שהגשימו אחד מרעיונותיה המרכזיים של העליה השנייה. כלומר, נתפקדו בעיקר אלה שנמנו על תנועת הפועלים. אולם הפוקדים לא היו עקביים בקנה-המידה הערכי שנקבע על ידם: במפקד נכללו גם עובדים עירוניים, שלא עסקו בעבודת האדמה, אך אלה, ברובם, היו קשורים אל תנועת הפועלים, על כן לא מצאנו לנכון להוציאם מכלל התפקידים. יוצא מכאן, כי המחקר שלנו יעסוק בפועלים שעלו לארץ בתקופת העליה השנייה — בכפר ובעיר. מטרתנו במחקר זה היתה משולשת:

א. לבדוק את המבנה החברתי והפוליטי של העולים לפני העליה. כאן עניינה אותנו השאלה: האם היה ל“עליה השנייה”, הוץ מן הייחוד האידאי גם ייחוד חברתי? כדי לברר שאלה זו נקטנו בדרך של עימות הקבוצה הזו עם המבנה החברתי של יהדות מזרח-אירופה, ממנה באו מרבית העולים, עם ההגירה היהודית לארצות-הברית בתקופה המקבילה, ובמידת האפשר עם נתונים על המבנה החברתי של כלל העולים, אשר עלו לארץ-ישראל בפרק הזמן הנידון.

ב. לעקוב אחר השינויים במבנה המקצועי וההשתייכות הפוליטית, שחלו בקרב אנשי ה“עליה השנייה” בשלוש תקופות: לפני העליה לארץ-ישראל; בזמן העליה

השנייה, היינו בשנים 14—1904; ובאמצע שנות ה־30 ובראשית שנות ה־40, בהן נערך המפקד. ונוסף לכך שאלנו: האפשר, בתקופה האחרונה מבין השלוש, ליחס לאנשי העליה השנייה מעמד של עלית פוליטית?

ג. לבסות לברר אם היה קיים קשר סיבתי בין גורמים חברתיים אובייקטיביים, כגון ריבוד חברתי, רמת השכלה, מקום או איזור מגורים ועוד, ובין ההשתייכות הפוליטית לפני העליה ואחריה.

לבסוף, שומה עלינו, למען דיוקם של הדברים וכדי למנוע אי־הבנות, לציין כי הנתונים הסטטיסטיים והמסקנות המשתמעות מהם במחקר זה, מתייחסים אך ורק לציבור הפועלים החקלאים והעירוניים יוצאי אירופה, אשר נשארו בארץ. ציבור הפועלים החקלאים, המהווה את הרוב המכריע של המתפקדים, מנה בסך־הכל בין 300—1000 איש ואשה.¹ קבוצה זו אינה יכולה לשמש מידגם של כל העולים בתקופה הגדולה, שמספרם המשוער היה בין 35,000 ל־40,000.² מרבית העולים ירדו מן הארץ או גורשו ממנה בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה; לכן הדגשנו, כי המדובר הוא באלה אשר נשארו בארץ.³

למרות מיעוטו הכמותי נוטים אנו לכנות ציבור זה בשם: "העליה השנייה", מפני שהשם "העליה השנייה" אינו בא לבטא תופעה סוציולוגית, זרם הגירה בתוך כלל ההגירה היהודית, כי אם־ מושג בעל משמעות ערכית־פוליטית מהפכנית, אשר השפעתה חרגה הרחק מעבר לתקופתה. הפועלים החקלאים, אשר עמדו במבחן ההגשמה האישית של רעיונותיהם, היו ליוצקי דפוסי היסוד במחשבה החברתית והפוליטית, אותם סיגל לעצמו הרוב בישוב העברי בארץ־ישראל בתחירתו להתעצמות חברתית־כלכלית ולעצמאות מדינית.

בזה לא באנו למעט או לשלול את תרומתם החשובה של הפועלים העברים יוצאי תימן ליישובה של הארץ, וכן של אותם עולים מיוצאי אירופה, אשר לא השתייכו לתנועת הפועלים. עבודתנו נוגעת רק לציבור שהיה הנושא האקטיבי של רעיונותיה הסגוליים של "העליה השנייה".

הערות

1. ביתר דיוק, בשלהי מלחמת־העולם הראשונה נמצאו במושבות יהודה 400 פועלים ופועלות אשכנזים מתוך 762 פועלים ופועלות בני כל העדות. בשומרון והגליל נמצאו 355 פועלים ופועלות אשכנזים מתוך 517. על אלה יש להוסיף את הפועלים בערים ובמיוחד ביפו ובירושלים. ראה ספירת יהודי ארץ־ישראל — הוצאת המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית, חוברת א', עמ' 50; חוברת ב', עמ' 100.
2. ראה צ. גורביץ, א. גרץ, רוברטו בקי — העליה והתנועה הטבעית של האוכלוסיה בארץ־ישראל, הוצ' הסוכנות היהודית תש"ה, ירושלים, עמ' 21.
3. לפי הישוב שערכנו על בסיס ספירת יהודי ארץ־ישראל, היו בשנת תרע"ח בערים ובמושבות יהודה, הגליל והשומרון, כולל גולי יפו וחברון, למעט ירושלים — 5965

יהודים שעלו לארץ־ישראל בשנים 14—1904. החלוקה בין יושבי ערים ומושבות בקרב העולים בתקופה הג'ל, ביהודה, בגליל ובשומרון היתה: 70% גרו במושבות ו־30% בערים. זוהי בוודאי תופעה שנוצרה כתוצאה משנות המלחמה בהן היתה נדידה מן הערים למושבות, שם היה קל יותר להשיג מזון למחיה. אם נישם יחס זה בין ערים למושבות גם לגבי ירושלים ביחסה לישוב כולו, יתקבל כי בירושלים חיו כ־2,000 אנשים שעלו בתקופת העליה השנייה, זאת־אומרת כי בסך הכל נשארו בארץ 40—45 אלף. ראה ספירת יהודי ארץ־ישראל — הוצאת המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית, חוברת א', עמ' 109—110; חוברת ב', עמ' 110.

עולי תימן, שמספרם הגיע לפי השערה ל־6,000. אולם היות וההגירה והעליה ברובן המכריע באו ממזרח־אירופה, יש משמעות לעריכת השנאה בין שני זרמי היציאה מאזור זה, כפי שהם מופיעים בשתי הטבלאות.

עיון ראשון בלוחות 1 ו־2 מגלה, כי ההגירה והעליה לארץ מתגברות כתוצאה מרדיפות שהתרחשו בשנים 1903—1906, או מתחושת הסכנה המתקרבת עקב מאורעות מדיניים בינלאומיים — ערב מלחמת־העולם הראשונה. יחד עם זאת אפשר לציין, כי שיעורי העליה לא נקבעו באופן מוחלט על־ידי מאורעות אלו. כך למשל, שיעור העליה בשנה ה"שקטה" 1912, זהה לשיעור העליה בשנה שאחרי הפוגרומים, ב־1906. זאת ועוד. שיעור ההגירה בשנת הפוגרומים 1905 היה הנמוך ביותר בכל השנים.

הנחה זו שואבת את חיזוקה מחלוקתם של 2,519 אנשי העליה השניה אשר התפקדו במפקד שערכה ההסתדרות הכללית בשנת 1922, לפי שנות עליה.

לוח מס' 3

חלוקת אנשי העליה השניה
לפי שנות העליה — במפקד משנת 1922 *

השנה	המספר	% מעולים
1904	108	4
1905	133	5
1906	170	7
1907	174	7
1908	174	7
1909	193	8
1910	251	10
1911	159	6
1912	456	18
1913	380	15
1914	321	13

לפי חלוקה זו של עולים, אשר נשארו בארץ, הרי בשנות הפוגרומים או מיד אחריהם, בשנים 7—1904 וערב מלחמת־העולם הראשונה, עלו 36%, בעוד שבחמש השנים ה"שקטות" יחסית 13—1908 עלו 64%.

לפי ארצות מוצאם התחלקו העולים כמצוין בלוח 4.

לפי לוח זה היו יוצאי תחום שלטונה של רוסיה הצארית 94.3% מכלל אנשי "העליה השנייה". שיעור זה עולה על חלקם של יהודי אזור זה בתוך כלל יהודי אירופה (59.5%), כמו כן הוא עולה על חלקם של יוצאי תחום מדיני זה בתוך כלל המהגרים היהודיים לארצות־הברית בשנים 1900—1914 (72%).

בדיקת החלוקה הפנימית של יוצאי רוסיה הצארית לפי אזורים בהשנאה לחלוקת

לוח מס' 4

החלוקה של המתמקרים (העולים) לפי ארצות המוצא

ארץ מוצא	המספר	%	ב-% מצורפים
1. רוסיה	582	62.11	94.3
2. ליטא	61	6.51	
3. פולין	186	19.85	
4. בסרביה	55	5.86	
5. גליציה	25	2.66	
6. אוסטריה	7	0.74	
7. רומניה	9	0.96	
8. בולגריה	3	0.32	
9. טורקיה	2	0.21	
10. אנגליה	1	0.1	
11. גרמניה	6	0.64	
ס ה"כ	937		

כלל האוכלוסיה היהודית באותם אזורים (לוח 5) מוכיחה, כי לעלייה השנייה היה סימן היכר גנטי מובהק: דרום-מערב רוסיה.

לוח מס' 5

החלוקה הפנימית של העולים מרוסיה הצארית בהשואה לחלוקה של היהודים בארץ זו — לפי אזורים

ארץ	מספר	%	% מצורפים	% יהודים מכל יהודי רוסיה
רוסיה	155	17.8	47.8	42.5
אוקראינה	368	41.6		
בסרביה	55	6.2		
רוסיה הלבנה	59	6.7	13.7	28
ליטא	61	7.0		
פולין	186	20.7	20.7	25.6
ס ה"כ	884	100	100	

בסעיף רוסיה כללנו את העולים שבאו מהאזור שמחוץ לתחום המושב וכן אלה אשר לא דייקו בהגדרת מקום מוצאם וציינו רק: רוסיה. מתקבל על הדעת, כי חלק מאלו שרשמו "רוסיה" באו מאוקראינה, מליטא או מרוסיה הלבנה. את המקומות בפולין ובבסרביה קל היה יותר לזהות. הנתונים על כלל יהודי רוסיה הם על פי לשצינסקי.⁷

אם נחלק את 17.8%, שאזור מגוריהם בלתי-מוגדר, באופן יחסי בין שאר האזורים, נוכל להוסיף כ-8% ל-47.8% יושבי חבלי דרום-מערב, ואז נקבל כי שיעור יוצאי חבלים אלה בקרב העולים היה 55.8%.

מן הראוי לציין, כי החלוקה הפנימית של העולים שעברו דרך אודיסה בשנים 1905—9 דומה יותר לחלוקה הפנימית של כל יהודי רוסיה מאשר לחלוקה במידגם שלנו. לפי הנתונים עלו 17% מפולין, 26% מליטא, 40% מדרום-מערב רוסיה — דבר המתזק עוד יותר את ההנחה בדבר אפיה הרגיונלי המובהק של "העליה השנייה". אין להסביר עובדה זו בלחצים פוליטיים או כלכליים שהיו, כביכול, חזקים יותר בדרום-מערב מאשר בליטא, רוסיה הלבנה ופולין. אילו כך היה הדבר, היה לכך ללא ספק ביטוי גם בחלוקה הפנימית של כלל העולים בשנות הזעזועים 1905—9. ניסינו למצוא הסבר לתופעה זו באינטנסיביות היתרה של הפעילות הפוליטית באזור זה לעומת האזורים האחרים. הנחנו, שהיות ומעוזי ה"בונד" האנטי-ציוני היו בעיקר באזור הצפוני של תחום המושב, הרי השיעור הגבוה של ההשתייכות הפוליטית למפלגות או ארגונים ציוניים עשוי היה להיות גורם מדרבן לעליה. אולם בדיקת שיעור חברי המפלגות או הארגונים הציוניים באזורים השונים בתחום רוסיה הצארית לא אישרה הנחה זו. מתברר, כי השיעור הגבוה ביותר של השתייכות פוליטית היה בליטא ורוסיה הלבנה — 69.3% בפולין — 60%, ובאזור הדרום-מערבי — 56.6%. מידת ההשתייכות הפוליטית עומדת, איפוא, כמעט ביחס הפוך לשיעור החלוקה הפנימית בין האזורים.

נשאלת השאלה, אם אפשר לראות בחלוקה לפי מקומות מגורים — עיר, עיירה, כפר — מגיע לעליה. שהרי סביר הוא להניח, כי התסיסה הפוליטית בערים כגון אודיסה, וארשה, מינסק, פולטאבה וכו', היתה יותר אינטנסיבית מאשר בעיירות ובכפרים, והנה מתברר, כי הנחה זו, בשני מובניה, אינה נכונה. ראשית, שיעור העולים יוצאי ערים גדולות ובינוניות זהה לשיעור היהודים היושבים בערים אלו ברוסיה, ואינו שונה בהרבה מזה שבפולין (לוח 6). שנית, שיעור ההשתייכות הפוליטית בין יוצאי הערים הגדולות עלה אך במעט על זה של יוצאי עיירות: 60% לעומת 58.5%.

לוח מס' 6

חלוקת המתפקדים (העולים) לפי מקומות מגורים בחו"ל

שיעור מכלל יהודי רוסיה ופולין		%	מספר	מקום מגורים
רוסיה	פולין			
28.2	25.6	28.92	271	ערים גדולות ובינוניות
		67.34	631	עיירות
		3.62	34	כפרים
		0.1	1	בלתי ידוע
				סה"כ
				937

מסתבר איפוא כי בעוד שהיה לעליה השנייה אופי רגיונלי — האזור הדרום-מערבי — הרי מבחינת מקום המגורים אין לה ייחוד. לא היתה זאת עליה של יסודות

עירוניים. מסקנה זו אינה סותרת בהכרח את הנתחגו הקודמת בדבר השפעת התסיסה הפוליטית בכלל ובערים הגדולות בפרט על ההכרעה לעלות לארץ-ישראל. כפי שנוכיח להלן, קיים קשר בין המבנה הפוליטי לבין העליה. אפשר עוד להניח, כי חלק מן העולים שהה בערים הגדולות תקופה מסוימת או עבר לגור בהן לשם פרגסה או למטרת לימודים — ושם הושפע מן התסיסה הפוליטית, אולם אין לנו נתונים על כך.

מן הנתונים הללו אפשר גם להגיע למסקנה שונה, כי דוקא בעיירות היו תמריצים חזקים יותר לעליה מאשר בערים הגדולות. היתה כאן התפתחות דיאלקטית: הרצון לבנות אלטרנטיבה להוויה היהודית המסורתית-הגלותית היה חזק הרבה יותר בעיירות מאשר בערים. בעיירה הודקרה לעין האנומליה היהודית בתחום הכלכלה, והשלטון הדתי-מסורתי היה הרבה יותר טוטאלי מאשר בעיר, בה היו קיימות אפשרויות רבות יותר לרכוש השכלה כללית וכן ליטול חלק בפעילות הפוליטית הכללית והיהודית. היה בכך איזה קסם וחידוש גדול לעומת החיים בעיירה, דבר שעלול היה לפגוע ברצון לעליה.

מכל מקום נוכל להגיע בענין זה למסקנה מאוזנת: החיים בעיר לא היו מניע מיוחד לעליה, ועם זאת גם לא עמדו לה למכשול.

המבנה הדמוגרפי

נעבור עתה לביתוח המבנה הדמוגרפי של העליה בהשואה להגירה היהודית לארצות-הברית. לפי החלוקה למינים עולה השיעור היחסי של הגברים בקרב העולים ב-10%—15% על זה שבקרב המהגרים (לוחות 7, 8).¹⁰

לוח מס' 8			לוח מס' 7		
חלוקת המהגרים היהודיים לארצה"ב לפי מינם (באחוזים)			חלוקת העולים לפי מינם		
נשים	גברים	חשנים	%	מספר	מין
42.5	57.5	1900—03	68.7	644	זכר
42.9	57.1	1904—07	31.3	293	נקבה
46.0	54.2	1908—12			
44.8	53.6	1913—14	100.0	937	סה"כ

לעומת זאת מורה הסטטיסטיקה של חלוקת כלל העולים בשנים 9—1905 לפי המין על זהות כמעט מוחלטת עם החלוקה של המהגרים: 58% גברים ו-42% נשים.¹¹ תוצאות דומות נקבל מהשוואת שיעור הילדים בקרב העולים והמהגרים (לוחות 9, 10).

שיעור הילדים בקרב המהגרים עולה ב-5%—7% על זה שבמידגם שלנו, בעוד אשר שיעור הילדים בתוך כלל העולים הגיע ל-25%, והוא זהה עם שיעור הילדים בקרב

ההפרש מתבטא ב-22% לגבי הרווקים ו-10% לגבי הרווקות — יותר בעליה מאשר בהגירה.

פרט להבדלים בהרכב הדמוגרפי בין העליה וההגירה לפי המין, הגיל והמצב המשפחתי, בולט במיוחד ההבדל בתחום מסגרות הקליטה הראשוניות בהן נתקבלו העולים והמהגרים (לוחות 13, 14¹²).

לוח מס' 14 אופני הקליטה ההתחלתית של המהגרים לארצות-הברית				לוח מס' 13 אופני הקליטה ההתחלתית של העולים		
שנים	נסעו אל קרובים	נסעו אל מכרים	לא נתקבלו ע"י איש	מספר	%	הקולט
14—1908	92.6%	5.2%	2.2%	145	15.47	קרובים
				217	23.15	חברים
				65	6.93	מוסד רשמי
				16	1.70	מפלגות
						לא נתקבלו ע"י
				494	52.72	שום קולט מן הג"ל
				937		ס ה"כ

כ-93% מן המהגרים נסעו לקרוביהם, בעוד שרק ל-15.5% מן העולים היו קרובים בארץ.

גם אם נניח, כי כדי לזרז את הליכי ההגירה היו חלק מן ההצהרות על מידת הקרבה למהגר לא נכונות, הרי היו אלה לפחות מכרים טובים של המהגר,¹³ שבבואו לארץ זרה לא נמצא במצב של העדר קרוב או מודע. לעומת זאת, ל-53% מן העולים לא היו קרובים או מכרים בארץ-ישראל. את מקומם של קרובי משפחה או מוסדות ציבוריים או מפלגות פוליטיות — ממלאים החברים.

העובדה, כי שיעור הנקלטים על-ידי חברים עולה על שיעור הנקלטים על-ידי קרובי משפחה מוכיחה, כי קשרי החברות באו במידה רבה במקום קשרי המשפחה. בדידותו של העולה, אשר ניתק עצמו ממסגרת המשפחה, חיזקה את קשרי החברות והגיחה את היסוד לחיי שיתוף בדרגות שונות.

רמת ההשכלה

בעבור עתה לבית-הספר והשכלה ומידת ידיעת השפה העברית בקרב העולים. את ההשכלה חילקנו לרמות שונות לפי אפיקים: השכלה יהודית-מסורתית והשכלה כללית (לוחות 15, 16).

עיון בשני הלוחות מורה על העדר כמעט מוחלט של אנאלפביתים בקרב העולים. שיעור האנאלפביתיות בקרב המהגרים הגיע ל-14.26% שיעור גבוה זה של אנאלפביתיות מנחסים בעיקר לחלקן של הנשים בקרב המהגרים. בקרב העולים היו בוודאי אנאלפביתים בין אלה אשר הצהירו על השכלה ביתית. הנחה זו מקבלת

לוח מס' 16

התפלגות העולים לפי רמת השכלתם הכללית

רמת ההשכלה	המספר	%
בית-ספר עממי	214	22.83
בית-ספר תיכון	215	22.94
סמינר מורים	27	2.88
אוניברסיטה	76	8.11
אקסטרינים	38	4.05
לא ענו	367	39.16
סה"כ	937	

לוח מס' 15

התפלגות העולים לפי השכלתם היהודית-מסורתית

רמת ההשכלה	המספר	%
חדר	293	31.27
ישיבה	148	15.79
ביתת	105	11.20
לא ענו	391	41.72
סה"כ	937	

חיווק מן העובדה, כי 33% מבעלי ההשכלה הביתית היו נשים. אולם בשם פנים אין לראות בכל השייכים לקבוצה זו חסרי השכלה, מפני שילדים רבים למדי קיבלו השכלה בבית הוריהם מפי מורים פרטיים.

דבר נוסף הראוי לציון הוא השיעור היחסי הגבוה — כ-23% — של אלה אשר למדו בבית-ספר תיכון, לעומת השיעור הנמוך של אלה אשר הגיעו להשכלה אוניברסיטאית. למעשה אפשר לומר, כי בבית-ספר תיכון למדו 31%, שהרי אלה אשר הגיעו לאוניברסיטה ודאי למדו בתיכון. היתה זו תוצאה של מדיניות הממשלה הצארית, שבאמצעות ה"נומרוסקלאווס" בתחום החינוך יצרה צואר-בקבוק בין בית-הספר התיכון לאוניברסיטה.

אולם תהיה זו טעות להגיה כי המדיניות של הממשלה הצארית איפשרה ליותר מ-30% מן העולים לבקר בבית-ספר תיכון. ניתוח דרגת ההשכלה התיכונית והגבוהה לפני גיל העולה בבואו לארץ מוכיח, כי השיעור הגבוה ביותר של לומדים בבית-ספר תיכון היה בקבוצות-הגיל הצעיר (לוח 17), ואילו ככל שעולה הגיל — קטן השיעור. נטייה הפוכה מתגלית ביחס להשכלה הגבוהה. ההסבר לתופעה זו נעוץ בעובדה כי חלק מבני קבוצת-הגיל הנמוך זכו בהשכלה תיכונית בארץ-ישראל, בגימנסיה "הרצליה".

לעומת זאת, מפאת העדר מוסדות השכ"ל גבוהים, בשל המצב הכלכלי והצורך לצאת לעבודה אחרי גמר בית-הספר התיכון, וכן בשל פרוץ מלחמת העולם

הראשונה — לא ניתן להם להמשיך בלימודיהם. אם נרצה לבדוק למעשה את שיעור בעלי ההשכלה הגבוהה בדרגה זו או אחרת בקרב ציבור הפועלים, עלינו להתחסס לקבוצות-גיל 21—30 ומעלה, ושיעור זה הגו 13%—14%. לשיעור זה יש להתחסס בזהירות לגבי התקופה שלפני העליה. חלק מן העולים זכה ללא ספק להשכלה

לוח מס' 17

שיעור הלומדים בבי"ס תיכון ובעלי השכלה גבוהה לפי קבוצות גיל (בעליה)

קבוצת גיל	בי"ס תיכון ב-%	השכלה גבוהה ב-%
1—15	30	2
15—20	27.2	5
20—25	16	12.7
25—30	11.5	12.6
30 ומעלה	3	13.7

הגבוהה בתום המלחמה, ואת חלקם של אלה אשר יצאו מן הארץ בשנות ה-20 כדי להמשיך בלימודיהם קשה לבדוק.

עלינו להפנות את תשומת הלב לעובדה, כי שיעור התלמידים החיצוניים (האקסטרינים) היה גמוך ביותר: 4%. משמע, כי אלה אשר זכו בהשכלה הכללית קיבלוה בעיקר במוסדות השכלה רשמיים. הדבר מעיד, במידה מסוימת, על מעמדם הכלכלי של הורי העולים, שיכלו להרשות לעצמם לשלוח את בניהם לבית-ספר תיכון ולאוניברסיטה — דבר שהיה כרוך לעתים קרובות בשכירת מורים פרטיים לשם הכנות לבהינות, מתן שוחד או קניית מקום כדי לעקוף את ה"נומרוס-קלאוזוס", וכן בהוצאות גבוהות במיוחד כאשר הנער נשלח על-ידי הוריו ללמוד בגימנסיה "הרצלית". יש בכך הוכחה נוספת לאפניה הבורגני או הזעיר-בורגני של העליה השנייה מבחינת מוצאה הסוציאלי.

ניתוח דרגת ההשכלה הכללית של העולים לפי המין מגלה תוצאות מפתיעות (לוח 18).

לוח מס' 18

דרגת ההשכלה הכללית של אנשי העליה השנייה לפי החלוקה למינים

	סה"כ	%	חברי השכלה כללית	%	אוניברסיטה	%	אקסטרינס	%	סמינר למורים	%	תיכון	%	בי"ס עממי	
גברים	100	644	39.44	254	9.77	63	5.43	35	2.63	17	22.82	147	19.56	126
נשים	100	293	37.5	110	4.4	13	1.2	3	3.4	10	23.12	68	30	88

שיעור הנשים אשר למדו בבית-ספר עממי, בבית-ספר תיכון או בסמינר עלה על השיעור המקביל של גברים, וזאת אף על פי שבחברה מסורתית היתה הגערה מוגבלת יותר מן הנער באפשרויות ההשכלה. הנטייה לעליה היתה, איפוא, גבוהה יותר בקרב הנשים שרכשו מידה מסוימת של השכלה כללית. העליה היתה בשבילן המשך וביטוי עליון למרד בחברה המסורתית.

לוח מס' 20

אי-ידיעת עברית לפי המינים

	סה"כ	%	המספר	המין
גברים	644	30.1	194	
נשים	293	60.1	198	

לוח מס' 19

התפלגות העולים לפי רמת ידיעת השפה העברית

	המספר	%	רמת ידיעת השפה
ידיעה מלאה	423	45.14	
ידיעה חלקית	122	13.02	
אי-ידיעה	392	41.83	
סה"כ	937		

העובדה כי 47% מן העולים הצהירו שלמדו בחדר או בישיבה (ובעיקר שיעור העולים שלמדו בישיבה — 16%) מעידה ללא-ספק על שני דברים: על הקשר ההדוק של אנשי העליה השנייה לתרבות היהודית, ועל מידת ידיעת השפה העברית.

שיעור יודעי העברית בדרגות שונות היה גבוה (לוח 19). גם אם נטיל ספק בנכונות הצהרתם של 45% מן העולים, שידיעתם את השפה בהגיעם לארץ היתה מלאה, אין ספק, כי לגבי מרבית העולים המעבר משימוש בשפה אחת לשנייה לא היה כרוך במשבר קשה בגלל ידיעה חלקית של השפה החדשה. עובדה זו הקלה עליהם את ההיקלטות בסביבה התרבותית החדשה.

זאת ועוד, ידיעת השפה היתה עדות לקשר בין העולים, בטרם העליה, לבין התרבות העברית המסורתית או המתחדשת, אשר חיזק את דבקותם במולדתם. לעומת זאת ידועים מקרים, בהם התלישות ממקורות התרבות העברית והיהודית היו אחד מגורמי הירידה. לדוגמה, קבוצת אנשי קרים, אשר רצו להנהיג את הרוסית כשפת דיבור יומיומית בארץ.

העובדה כי שיעור אי-הידיעה המוחלטת של השפה העברית בקרב הגברים הגיע רק ל-30%, לעומת 60% אצל הנשים (לוח 20) אף היא תרמה להקלת לבטי ההסתגלות מבחינה תרבותית, שהרי משבר המעבר פוגע יותר בגברים, הפעילים מחוץ לבית, מאשר בנשים, אשר מבחינה אובייקטיבית נוטות יותר להסתגרות בביתן. ההבדל הגדול בין גברים ונשים בתחום ידיעת השפה העברית מוסבר בכך, כי רק 9.5% מן הנשים למדו ב"חדר" של בנות, 30% הצהירו על השכלה ביתית, ו-60.5% לא הצהירו על לימוד במוסד מסורתי. שיעור זה וזה עם שיעור הנשים שלא ידעו כלל את השפה העברית.

הוא הדין לגבי הגברים: 33% לא הצהירו על לימוד במוסד מסורתי, ו-30% הצהירו על אי-ידיעת השפה העברית, דבר המוכיח את הקשר בין ידיעת השפה לבין הלימוד במוסדות מסורתיים, ועמו הקשר לתרבות היהודית-עברית.

הערות

1. נתונים אלה מופיעים בספרו של Dr Curt Nawratzki, Die Judische Kolonisation Palasstinas, München 1944, p. 441 ff.
2. ראה יעקב לעשצינסקי — די אידישע וואנדערונג פאר די לעצטע 25 יאר, בערלין 1927, לוח 2, עמ' 8.
3. ראה עמ' 205, הערה 2.
4. ראה Nawratzki, עמ' 441.
5. ראה פנקס, הסדרות העובדים העברית בארץ-ישראל, הוספה ח', טבלה 3.
6. ראה יעקב לעשצינסקי — "די אנטוויקלונג פון אידישען פאלק פאר די לעצטע 100 יאר", שריפטען פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, ערשטער באנד, בערלין 1928, עמ' 21.
7. ראה יעקב לעשצינסקי — די אידישע וואנדערונג... עמ' 61.

8. ראה הערה מס' 1.
9. ראה יעקב לעשצינסקי — "די אנטוויקלונג פון אידישען פאלק פאר די לעצטע 100 יאר", שריפטען פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, ערשטער באנד, בערלין 1928, עמ' 21.
10. ראה הערה מס' 6, עמ' 43, לוח א.א.
11. ראה הערה מס' 1.
12. ראה יעקב לעשצינסקי — די אידישע וואנדערונג... עמ' 79.
13. יתכן שבדיקת שיעור המהגרים היהודים לארה"ב לפי מקורות המימון של הוצאות הדרך, תיתן לנו תמונה יותר ריאליית על מידת הקשרים המשפחתיים שהיו למהגרים החדשים בארץ יעדם. בין השנים 1908—1925 קיבלו 61.4% מן המהגרים היהודים הוצאות־דרך מקרוביהם בארה"ב. אצל לא־יהודים היה שיעור מקבלי העזרה מן הקרובים רק 32.5%. ראה: לעשצינסקי, שם, עמ' 70.
14. ש. יוסף — "ההרכב המשפחתי והמקצועי של המהגרים היהודיים לארה"ב ודרגת השכלתם", כלל ישראל, פרקים בטוציולוגיה של העם היהודי, הוצ' מוסד ביאליק, 1954, עמ' 182.

פרק שני

השינויים בריבוד החברתי

לפני העליה לארץ-ישראל

ניתוח הריבוד החברתי של העולים נערך משתי נקודות מוצא: לפי המקצועות והעיסוקים של הורי המתפקדים, ושלהם עצמם. גם כאן ניסינו לערוך השנאה בין ממצאי המפקד לבין המבנה המקצועי של יהדות מזרח-אירופה; בין המבנה של כלל העליה לארץ-ישראל (בשנים 1905—1909), לבין ההגירה לארצות-הברית בתקופה המקבילה (לוחות 21, 22).¹

לוח מס' 22

לוח מס' 21

החלוקה המקצועית של יהדות מזרח-אירופה באחוזים (1897—1900)

התפלגות העולים לפי המקצוע או העיסוק של הוריהם

אחוז	קלאים	תעשיה ומלאכה	מסחר ואשראי	תחבורה	מקצועות ומקצועות חפשיים	השאר	יחד	ב- % מצורפים	%	המספר	עיסוק הוריהם או מקצועם בחו"ל	ס"ה כ	
												937	ס"ה כ
								55.17		517	1. טוהרים		
								3.84		36	2. חרשתנים		
								13.34	19.3	125	3. בעלי-מלאכה		
								1.92		18	4. פועלים		
								3.84		36	5. איכרים		
								5.44		51	6. פקידים		
								2.24		21	7. שר' רפואיים		
								6.61	12.7	62	8. מורים		
								2.77		26	9. רבנים		
								3.3		31	10. כלי-קודש		
								0.64		6	11. מקצו' חפשיים		
								0.53		5	12. אמנים		
											13. חסרי עיסוק		
								0.32		3	מוגדר		
										937			

ההשנאה בין שני הלוחות לגבי רוסיה ופולין, משם באו למעלה מ-90% של העולים, מורה על מיעוט יחסי של בני העוסקים בתעשיה ומלאכה: 19.3% לעומת

39.1% ברוסיה, ו-36.8% בפולין מכלל היהודים בארצות אלו. אולם הממצא בעל המשמעות הרבה ביותר הוא השיעור הגבוה של בני הסוחרים: 55.17% לעומת 29.3% בפולין ו-33.6% מכלל היהודים ברוסיה.

עובדה נוספת הראויה לציון היא שיעור המשתייכים לקבוצת האינטליגנציה המסורתית: מורים, רבנים, כלי-קודש — 12.7%. שיעור זה גופל אך במעט משיעור בני בעלי המלאכה: 13.3%. בתוך קבוצה זו גדול חלקם היחסי של בני המורים: 6.6% מן הכלל (או 50% ביחס לקבוצה זו).

יוצא אפוא, כי המבנה המקצועי של הורי אנשי "העליה השנייה" דמה לטרפו, שאת בסיסו הרחב מהווים הסוחרים (55.2%); צלעותיו הן: תעשייה ומלאכה (19.3%) ושאר המקצועות (18.9%), וקדקודו — האינטליגנציה המסורתית (12.7%).

לעומת זאת דמה המבנה המקצועי של יהדות רוסיה כמעט למשולש שווה-שוקיים: מסחר — 36.8%, תעשייה ומלאכה — 33.6%, ושאר המקצועות — 29.6%.

השנאה זו מוכיחה, שבאורח פרדוכסלי, היתה העליה השנייה לפי מוצאה, לנציגה המובהקת של האנומליה היהודית בתחום המבנה המקצועי של העם בגולה. מבנה זה דומה יותר להרכב המקצועי של יהדות מזרח-אירופה בראשית המאה ה-19 מאשר בסופה.²

יש בכך אולי כדי לתת הסבר מסוים לשינוי הדיאלקטי והמהפכני שחל בתפיסת-העולם של אנשי העליה השנייה. הקנאות לרעיון עבודת-הכפס, ובייחוד עבודת האדמה, היתה לגבי בני הסוחרים ובני האינטליגנציה לא רק בעלת משמעות לאומית, כי אם גם אישית: המרד לא רק באנומליה של הגולה כמושג אובייקטיבי, אלא גם מרד נגד העיסוק או המקצוע של ההורים כתופעה סובייקטיבית.

לוח מס' 24			לוח מס' 23		
המבנה המקצועי של המהגרים היהודיים לארה"ב ב-1900—1925			התפלגות העולים לפי מקצועם או עיסוקם בארצות מוצאם		
המקצוע	המספר	%	מקצוע או עיסוק	מספר	%
מקצועות הפשיים	19,620	1.1	סוחרים	22	2.34
בעלי מקצוע או עיסוק קבוע	638,142	35.2	בעלי-מלאכה	136	14.51
מקצועות שונים	334,568	18.5	פועלים	31	3.30
חסרי מקצוע או עיסוק קבוע	818,442	45.2	איכרים	5	0.53
			פקידים	45	4.80
			שרותים רפואיים	32	3.41
			מורים	70	7.47
			רופאים	5	0.53
			מהנדסים	2	0.21
			עתונאים	2	0.21
			אמנים	6	0.64
			חסרי מקצוע	581	62.00
סה"כ	1,810,752	100.0			
				937	סה"כ

מן ההשנאה בין המבנה המקצועי של ההורים ובין זה של הבנים אנו למדים, כי הבדל מהותי ביניהם קיים רק בשני סעיפים: סוחרים וחסרי-מקצוע או עיסוק מוגדר. לעומת 55.2% הורים סוחרים, עסקו במסחר רק 2.34% מן הבנים; ולעומת פחות מ-1% חסרי עיסוק מוגדר בין ההורים, הוגדרו 62% מן הבנים כחסרי מקצוע (לוח 23). תופעה זו של העדר מקצוע או עיסוק מוגדר אפשר ליחס לגילם הצעיר של העולים, כפי שגראה זאת להלן.

ריבוי חסרי מקצוע מנחך את העולים לא רק ביחס להוריהם, אלא גם ביחס למבנה המקצועי של ההגירה היהודית לארצות-הברית (ראה לוח 24). סעיף חסרי המקצוע בשני המבנים כולל בעיקר נשים וילדים, אולם בכך לא ניתן הסבר לשיעור חסרי-המקצוע בקרב העולים, מפני ששיעור הילדים והנשים בקרב המהגרים היה גבוה יותר — כפי שהוכח בפרק הקודם. אמנם הישוב שיעור חסרי-המקצוע בשני המבנים רק לגבי האוכלוסייה הבוגרת מגיל 14 ומעלה מורה, כי שיעורם בקרב העולים הגיע ל-55.4%, ובקרב המהגרים רק ל-24.8%.

זאת ועוד, שיעור חסרי המקצוע בקרב האוכלוסייה הבוגרת בכלל העליה לארץ בשנים 9—1905 היה קטן ב-8% מן הנתונים שלנו: 47.3% לעומת 55.4%.

השנאה זו מוכיחה, שלעומת ההגירה לארצות-הברית הצטיינה העליה בכלל, וציבור הפועלים בפרט, בריבוי היסודות הבלתי-פרודוקטיביים. לגבי העליה בכלל אפשר להסביר תופעה זו בעובדה, כי 50% מכלל העולים בשנים 9—1905 היו ילדים עד גיל 16 ומבוגרים מעל גיל 50. לעומת זאת, לשיעור הגבוה של יסודות בלתי-פרודוקטיביים בקרב ציבור הפועלים אפשר לתת הסבר אידיאולוגי-ערכי. למעלה מ-50% מן העולים (499 מתוך 937) עלו לארץ במטרה ברורה להיות פועלים חקלאים. לעבודת האדמה, באותה תקופה, לא נדרשה מיומנות מקצועית, והנכונות המוקדמת לעסוק בעבודת האדמה חסכה מן העולה את הדאגה להכשרה מקצועית לשם הקלת קשיי הקליטה בארץ החדשה. נשאלת השאלה, אם היה קשר סיבתי בין הריבוד החברתי של ההורים לבין עיסוקיהם, רמת-השכלתם והשתייכותם הפוליטית של הבנים.

תחילה נברר, באיזו מידה גילו הבנים נטיה להמשיך במקצועותיהם או עיסוקיהם של ההורים (לוח 25).

לוח מס' 25

נטיית העולים בחוץ-לארץ להמשיך במקצוע או עיסוק ההורים — מידגם (באחוזים)

המספר	סוחר	פקיד	מורה	בעל מלאכה	חסר מקצוע
517	3.28	5.41	7.35	10.44	63.05
51	—	9.80	9.80	9.8	64.70
62	3.3	1.6	11.29	16.12	66.12
125	—	3.2	3.2	37.60	52

על-פי לוח זה מתברר, כי את הנטיה הגדולה ביותר להמשיך במקצוע ההורים גילו בני בעלי-המלאכה. 37.6% מהם עסקו במלאכה. לעומת זאת נתגלתה הנטיה הקטנה ביותר אצל בני הסוחרים (3.3%). תופעה זו מוסברת בכך, כי בני בעלי-

המלאכה יכלו ללמוד את מקצוע ההורים מגיל צעיר, בעוד שבני הסוחרים היו עדיין צעירים מלעסוק במסחר. אחרי בני בעלי-המלאכה גילו בני המורים את הגטיה היחסית הגבוהה להמשיך במקצוע הוריהם.

שיעור העוסקים בעבודות פרודוקטיביות — בעלי-מלאכה ופועלים, פרט לבני בעלי-מלאכה — היה מן הגבוהים יחסית אצל בני הרשתנים (19.4%) ובני מורים (17.8%). איננו יכולים שלא לחסות תופעה זו לגורם האידיאולוגי — נסיון ההגשמה האישית של רעיון הפרודוקטיביזציה — ואולי גם להכנות לעליה.

שיעור חסרי המקצוע או עיסוק מוגדר היה הנמוך ביותר בקרב בני בעלי-המלאכה: 52% לעומת 60% בממוצע אצל בני בעלי מקצועות אחרים.

המסקנה היא, שהיתה קיימת רק חפיפה חלקית ושולית בין המקצועות של ההורים לאלה של הבנים. לעומת זאת, קיים היה קשר בין המוצא הסוציאלי של ההורים לבין דרגת ההשכלה הכללית אליה הגיעו הבנים (לוח 26).

קשר זה בולט ביותר במוסדות ההשכלה הבינוניים והגבוהים, שהכניסה אליהם היתה כרוכה, כאמור, בהוצאות כספיות גדולות. השיעור הגבוה ביותר של הלומדים בבית-ספר תיכון ובאוניברסיטה היה בקרב בני החרשתנים, אחריהם באים לפי הסדר — בני פקידים, מורים, סוחרים, בעלי מקצועות פחשיים, איכרים, פועלים, ולבסוף בני בעלי-המלאכה. במאמר מוסגר ראוי לציין, כי למעלה מרבע מבני הרבנים למדו בבית-ספר תיכון.

לוח מס' 26

דרגת ההשכלה הכללית של העולים על-פי הריכוז החברתי של הוריהם (באהוזים)

ההורים	מספר	השכלה עממית	השכלה תיכונית	סמינר למורים	השכלה אקסטרנית	השכלה גבוהה
סוחרים	517	24.60	24.40	2.30	3.20	7.70
חרשתנים	36	19.10	39	2.80	2.80	22.20
פקידים	51	13.70	37.20	3.90	7.80	11.70
מורים	62	19.30	22.50	4.80	1.60	9.70
מקצועות פחשיים	6	16.60	16.60	16.60	33.20	33.20
רבנים	26	—	27	11.50	19.20	11.50
כלי-קודש	31	96	4.20	2.10	4.20	2.10
בעלי-מלאכה	125	25	14	0.80	3.20	4
פועלים	18	39	16	—	5.50	11
איכרים	36	33.30	14.50	—	2.80	5.60

נותרה לנו לבחינה הבעיה האחרונה: האם היה קשר בין הריכוז הסוציאלי של ההורים לבין השתייכותם הפוליטית של הבנים?

אם גילינו, כי קשר זה קיים לגבי דרגת ההשכלה הכללית, הרי במקרה הנדון אין הוא בולט. אמנם 26.4% מבני בעלי-המלאכה הצטרפו למפלגה הפוליטרית "פועלי-ציון", אולם גם 30.5% מבני החרשתנים ו-20% מבני הסוחרים היו חברי מפלגה זו. יתרה מזו, שיעור בני סוחרים, חרשתנים, פקידים ומורים ב"פועלי-ציון"

גבוה יותר מאשר ביתר המפלגות או הקבוצות הפוליטיות. במיוחד אמור הדבר לגבי קבוצת הציונים הכלליים, שגם בה רב שיעור בני השכבות הלא-פרולטריות, אולם הוא נפל כאמור משיעור בני שכבות אלו בקרב "פועלי-ציון".

השינויים בריבוד החברתי של אנשי "העליה השנייה" אחרי עלייתם לארץ-ישראל

בפרק זה ננסה לעקוב אחר התהליך הדינאמי של שינויים חברתיים, שעברו על העולים כתוצאה מן המעבר לדפוסים חברתיים-כלכליים ופוליטיים שונים מאלה שהיו קיימים בארצות מוצאם. תחילה נבדוק את השינויים במבנה המקצועי בארץ לעומת המבנה המקצועי של העולים בחוץ-לארץ (לוח 27).

לוח מס' 27

התפלגות לפי מקצועות או עיסוקים של העולים אחרי עלייתם לארץ-ישראל

מקצוע או עיסוק	המספר	%	העיסוק לפני העליה ב-%
פועלים חקלאיים	564	60.19	62*
פועלים עירוניים	39	4.16	3.10
אמנים	12	1.28	0.64
בעלי-מלאכה	87	9.28	14.51
שרותים רפואיים	35	3.73	3.41
עסקנים	7	0.75	—
מורים	60	6.40	7.47
פקידים	31	3.30	4.80
תלמידים	84	8.96	—
עתונאים	4	0.42	0.64
מהנדסים	4	0.42	0.21
רופאים	6	0.64	0.53
איכרים (בעלי משק)	4	0.42	0.53
סה"כ	937		

* חסרי מקצוע או עיסוק

בראש וראשונה יש לציין את העובדה, ש-60.2% מן העולים הפכו לפועלים חקלאיים, בעוד שהקטיגוריה של חסרי-מקצוע או עיסוק — נעלמה. הזוהות המוחלטת, כמעט, בין שיעור חסרי מקצוע או עיסוק בחוץ-לארץ (62%), לבין שיעור הפועלים החקלאיים בארץ (60.2%), מלמדת אותנו, כי מרבית חסרי-המקצוע הפכו לפועלים חקלאיים. הנחה זו שואבת את חיזוקה מן העובדה, כי רוב בעלי-המלאכה נשאר במקצועותיהם: 9.3% מתוך 14.5% בחוץ-לארץ, בעוד ששיעור עובדי הרפואה, מורים ופקידים בארץ אף עלה לעומת שיעורם בחוץ-לארץ. אלה המופיעים בקטיגוריה של תלמידים היו ילדים או נערים אשר למדו בגימנסיה "הרצליה" או

בסמינר למורים עבריים בירושלים. בחוץ-לארץ השתייכו אלה לקטיגוריה של חסרי מקצוע ועיסוק מוגדר.

ניתוח המבנה המקצועי של העליה השניה על-פי המבנה המקצועי בארצות מוצאם מאשר את הנחותינו הקודמות. אלה אשר השתייכו לקטיגוריה של חסרי-מקצוע או עיסוק, גילו את הנטייה הגבוהה ביותר (פרט לבני איכרים, שמספרם הקטן הוא חסר משמעות) לעבור לעבודת האדמה — 62%. לעומת זאת גילו עובדי הרפואה (69%), המורים (67.6%) ובעלי-המלאכה (53.3%) את הנטייה הגדולה ביותר להמשיך לעסוק במקצועותיהם (לוח 28).

ממילא ברור, כי בעלי מקצועות אלה גילו את הנטיות הקטנות ביותר לעבור לעבודת האדמה (עובדי רפואה 19%, מורים 26%, בעלי-מלאכה 39.5%). מכאן יוצא, כי לגבי רוב בעלי המקצועות לא היתה העליה קשורה במהפכה קיצונית בתחום העיסוק.

השינוי המהפכני במבנה המקצועי של אנשי העליה השניה, המעבר ממבנה בו היה היסוד השליט חסרי-עיסוק ומקצוע — למבנה שבו היו הפועלים החקלאיים את היסוד השליט, השפיע כמובן גם על החלוקה לפי מקומות העבודה והמגורים (לוח 29).

לוח מס' 29

התפוזות אנשי העליה השניה במקומות עבודה

מקום עבודה	מספר	%
עיר	285	30.41
מושבה	431	46.00
קבוצה	164	17.50
עיר + מושבה	20	2.13
מושבה + קבוצה	20	2.13
עיר + מושבה + קבוצה	1	0.10
עיר + קבוצה	6	0.64
לא צוין	10	1.065
סה"כ	937	

החלוקה זו אינה זהה עם מקומות הישוב אליהם היו מועדות פני העולים לארץ בשנים 9—1905 (לוח 30).⁷

לוח מס' 30

חלוקת העולים בשנים 9—1905 לפי מטרת עלייתם

ירושלים חברון		יפו		חיפה		בירות		מושבות		צפת טבריה	
מספר %		מספר %		מספר %		מספר %		מספר %		מספר %	
48	5272	36	3958	1.5	174	1.5	184	10.5	1150	2.5	248

גם אם נניח, כי חלק מן העולים אשר פנו לראשונה לערי הארץ עברו מאוחר יותר למושבות, או ששיעור הפונים למושבות בשנים 14—1909 היה גבוה יותר, כמו למשל בשנת 1910, בה פנו 24% למושבות, גם אז נוכל לשער, כי היחס בחלוקת כלל העליה בין המושבות והערים היה הפוך מזה המופיע במידגם שלנו, דהיינו $\frac{2}{3}$ פנו לערים ו- $\frac{1}{3}$ למושבות.

השינויים בריבוד החברתי של "העליה השנייה" בארץ-ישראל באמצע שנות ה-30 וראשית שנות ה-40 באמצע שנות ה-30, בהן נערך המפקד בין אנשי העליה השנייה, היה המבנה הכלכלי והחברתי שונה באופן מהותי מן המבנה בתקופה 14—1904. עקב הגידול המהיר של האוכלוסיה היהודית בארץ-ישראל, לאחר העליה החמישית; ריבוי ההשקעות, במיוחד בתעשייה; התפתחות הישוב העירוני; עליית מספר המועסקים בתעשייה, במסחר ובשירותים; הינצרות שכבה של בעלי מקצועות חפשיים — נסתמנו בישוב קווים של חברה נורמלית. לנוכח תמורות אלו נשאלת השאלה, באיזו מידה השפיעו השינויים על המבנה החברתי-פוליטי של "העליה השנייה". בדיקת המבנה המקצועי של "העליה השנייה" בשנות ה-30, בהשואה למצב שהיה קיים בראשית המאה מורה על שינויים מהותיים שהתחוללו בו (לוח 31).

לוח מס' 31

התפלגות אנשי העליה השנייה לפי מקצועות או עיסוקים (באתוזים)

עיסוק או מקצוע	המספר	בשנות השלושים	בתקופת העליה השנייה	לפני העליה
פועלים חקלאיים	292	31.16	60.19	—
פועלים בעיר	81	8.64	4.16	3.1
בעלי מלאכה	87	9.28	9.28	14.5
פקידים	114	12.16	3.30	4.8
מורים	85	9.07	6.40	7.47
שרותים רפואיים	35	3.75	3.73	3.41
רופאים	3	0.30	0.60	0.53
עסקנים	24	2.56	0.75	—
עתונאים	14	1.45	0.42	0.64
מהנדסים	15	1.60	0.42	0.21
עורכי-דין	8	0.85	—	—
אמנים	13	1.38	1.28	0.64
סוחרים	41	4.37	—	—
פרדסנים — אכרים	5	0.53	0.42	0.53
חסרי עיסוק	120	12.80	8.96	62.1

התופעה הראשונה והחשובה ביותר היא הירידה התלולה, בשיעור 29%, במספר הפועלים בחקלאות. רק 51.7% מאלה שעבדו בתקופת העליה השנייה כפועלים חקלאיים נשארו בחקלאות. לעומת זאת חלה עליה בשיעור העוסקים במקצועות עירוניים, הן בעבודת-כפיים — פועלים ובעלי-מלאכה, והן בשירותים — מסחר ומקצועות חפשיים. שיעור הפקידים הוכפל פי-ארבעה ובדומה לכך גם במסחר. כן גדל פי-שלושה שיעור אלה שמילאו תפקידים פוליטיים במפלגות או מוסדות הישוב. מכאן אין ללמוד, כי כל אלה שעזבו את עבודת האדמה עברו למקצועות או עיסוקים אחרים, כגון אלה אשר מנינו לעיל.

קרוב ל-13% מן המתפקדים פרשו ממעגל העבודה, 80% מהם גשים, שרובן הפכו לעקרות בית, ויתרם גברים זקנים או חולים. זאת אומרת, כי למעשה היה שיעור המעבר מן החקלאות למקצועות אחרים קטן מ-29%.

למרות זאת, בולט כאן בבירור תהליך גטישת עבודת-הכפיים. לעומת 73.6% עובדי-כפיים בעליה השנייה, נותרו עתה רק 49%. אולם בהשואה למבנה המקצועי של הישוב העברי בארץ-ישראל בשנות ה-30 ביחס למפרנסים בלבד, מתברר כי שיעור עובדי-הכפיים בקרב אנשי העליה השנייה עולה ב-3% על השיעור הכללי: 56% לעומת 53%. שיעור עובדי האדמה ביניהם, ביחס למפרנסים בלבד, הגיע ל-35.3% לעומת השיעור בקרב כלל המפרנסים בישוב, שהיה 18.4% בשנת 1931, ו-19.3% בשנת 1939, דהיינו הפרש של 16%—17%. יחד עם זאת, קטן ב-10%—12% שיעור עובדי הכפיים שביניהם בעיר בהשואה לכלל, בעוד שבשירותים, במסחר ובמקצועות חפשיים, הגיע שיעורם למחצית מזה שהיה קיים בישוב.

כללו של דבר, למרות תהליך הפרודוקטיביזציה שעבר על אנשי העליה השנייה, הרי ביחס למבנה המקצועי של הישוב עדיין אפיינה עבודת האדמה את המבנה המקצועי של בני עליה זו. פרט לעובדי-האדמה, אפשר לציין גם את השיעור הגבוה של מורים — 9%.

מן הראוי לציין, כי למרות השינויים המבניים בתחום המקצועי, ולמרות שהוסיפו שנים, לא נתגלתה בקרב אנשי העליה השנייה נטיה בולטת לחזור למקצועות ההורים. רק 5% מבני הסוחרים חזרו לעסוק במסחר, בעוד ש-33.6% נשארו עובדי-אדמה. במקצועות אחרים היתה הנטיה לחזור למקצוע ההורים גדולה יותר, אם-כי לא מכרעת. לדוגמה, לעומת הנטיה של 7.8% מבני הפקידים לעסוק בפקידות בעליה השנייה, הגיע שיעורם עתה ל-23.3% מכל בני הפקידים. בקרב בני-המורים עלה השיעור מ-11% ל-13%. אצל בני בעלי-המלאכה ירד מ-31% ל-28%. את הנטיה החזקה ביותר להמשיך בעיסוק ההורים גילו בני האיכרים: 50% מהם נשארו עובדי-אדמה.

תהליך הפרודוקטיביזציה אשר עבר על אנשי העליה השנייה היה קשור גם בתהליך האורבאניזציה (לוח 32).

לוח מס' 32
 החלוקה של ציבור המתפקדים
 לפי מקומות מגורים בשנת עריכת המפקד

מקום מגורים	מספר	%	החלוקה בישוב כולו ב-%
ערים	616	65.74	74.6
מושבות	123	13.12	12.0
מושבי-עובדים	113	12.06	2.9
קיבוצים	84	8.96	4.7
בלתי מוגדר	1	0.1	
סה"כ	937		

השינוי בתחום זה הנו קיצוני, ומורה על יחס הפוך בחלוקה בין יושבי עיר וכפר לעומת התקופה של העליה השנייה. בעוד אשר לפני דור גרו במושבות או בקבוצות $\frac{3}{4}$ מציבור זה, הרי עתה נשתנה היחס. אנשי העליה השנייה היו לציבור עירוני. רק $\frac{1}{4}$ מהם נותרו ביישובים חקלאיים ובמושבות.

בכל זאת, לעומת החלוקה לפי מקומות מגורים של הישוב כולו, בולט חלקם היחסי הגבוה של אנשי העליה השנייה בקרב ההתיישבות העובדת: 21% לעומת 7.6% בישוב.¹⁰

כלומר, בשני התחומים, עבודת-האדמה וההשתייכות למסגרות של התיישבות העובדת, בהשנאה לכלל הישוב, נתגלתה אצל אנשי העליה השנייה נאמנות גבוהה יחסית לערכי תקופתם.

הערות

- ראה יעקב לעשצינסקי — "די אנטוויקלונג פון אידישען פאלק פאר די לעצטע 100 יאר", שריפטען פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, ערשטער באנד, בערלין 1928, עמ' 13, לוח xix.
- ראה ר. מאהלר — דברי ימי ישראל, כרך ג', הוצאת ספרית פועלים, 1955, עמ' 141.
- ראה יעקב לעשצינסקי — די אידישע וואנדרונג פאר די לעצטע 25 יאר, בערלין 1927, עמ' 29, לוח xviii.
- החישוב נעשה על-פי הטבלאות המובאות על-ידי Nawratzki, עמ' 442. ראה הערה מס' 1 בעמ' 216.
- גם אם נבין, כי חלק מן ההצהרות של המהגרים, אשר נרשמו כבעלי מלאכה, היו בלתי נכונות, כדי להקל על הליכי ההגירה, גם אז כולט ההבדל בתחום זה בין העליה להגירה.
- ראה Nawratzki, שם.
- ראה Nawratzki, עמ' 441.

8. שם.
9. א. כל הנתונים לגבי מבנהו המקצועי של הישוב בשנות ה-30 לקוחים מספרם של ד. גורביץ, א. גרץ, ורוברטו בקי, העליה, הישוב והתנועה הטבעית של האוכלוסיה בארץ-ישראל, ירושלים תש"ה, עמ' 89, טבלה מ"ה.
- ב. הישוב שיעורי עובדי-הכפיים בין אנשי העליה השניה נעשה בלי לכלול את אלה, אשר פרשו ממעגל העבודה.
10. ניסינו למצוא לתהליך האורבאניזציה הסבר נוסף על זה הנובע מן השינוי במבנה המקצועי. בדקנו אם קיים קשר בין מקום המגורים בחו"ל לבין מקום מגורים בארץ-ישראל בתקופת הנדונה. התברר לנו, כי אין ליחס חשיבות לגורם זה. העולים יוצאי הערים בחו"ל גילו רק במעט נטיה גדולה יותר להתישב כאן בערים בהשנאה לבגיה-העירות: 69% לעומת 65%.

פרק שלישי

שינויים במבנה הפוליטי

התופעה המאפיינת את המבנה הפוליטי של אנשי "העליה השנייה" קודם עלייתם היא — קשת רב-גונית של מפלגות או קבוצות פוליטיות, ושיעור גבוה של השתייכות אליהן (לוח 33).

לוח מס' 33
ההתפלגות הפוליטית של העולים
בגולה לפי מפלגות

המפלגה	המספר	%
פועלי-ציון	188	20.06
צעירי-ציון	121	12.91
ס. ס.	21	2.24
סימיסטים	2	0.21
ציונים כלליים	149	15.90
התחיה	16	1.70
הבונד	16	1.70
ס. ד.	15	1.60
ס. ר.	12	1.28
בלתי-מפלגתיים	395	42.15
בלתי-תלויים	1	0.10
טילסטויינים	1	0.10
סה"כ	937	

58% השתייכו למסגרת פוליטית, לעומת 42% שלא היו שייכים לשום מסגרת. קרוב לשליש מאלה אשר הצהירו על עצמם כבלתי-מפלגתיים, היו ילדים עד גיל 14. יוצא אפוא, כי שיעור ההשתייכות הפוליטית בקרב המבוגרים שמעל לגיל 14 היה יותר גבוה והגיע עד 67%. הנטייה להשתייכות פוליטית אצל הגברים הבוגרים הגיעה ל-75%, בעוד שאצל הנשים — רק 50%. מכאן אפשר להסיק על קיום קשר סיבתי בין ההשתייכות הפוליטית לבין הנטייה לעליה, שהרי אין להניח, כי שיעור כה גבוה של השתייכות פוליטית אפיין את יהדות מזרח-אירופה בכלל ואת הנוער בפרט. "פועלי-ציון" היוו את הקבוצה הפוליטית הגדולה ביותר בקרב העולים (20%),

עובדה הסותרת את הדעה על חלקם הקטן של חברי "פועלי-ציון" בחוץ-לארץ בעליה החלוצית, עקב הסתייגות מפלגתם מן העליה החלוצית. למרות קיומה של הסתייגות זו, שמקורה בהסתמכות על התהליך הסטיכי של ההגירה, ובחשש שכשלונה של העליה החלוצית יזיק בעתיד לעליה כולה — לא נרתעו חברי "פועלי-ציון" מלעלות לארץ. הדבר מוכיח את עצמתו של היסוד החלוצי במפלגה, שהיה חזק יותר מאשר במפלגות או קבוצות אחרות.

שיעור המשתייכים למפלגות הסוציאליסטיות ("פועלי-ציון", ס"ס, ס"ד, הבונד, ס"ר) הגיע רק כדי 30%. זאת אומרת, שפחות מ- $\frac{1}{3}$ מן העולים היו בעלי השקפת-עולם מהפכנית במובן הסוציאלי.

עוד יש לציין, כי רק 4.6% מן המתפקדים היו חברים במפלגות סוציאליסטיות אשר שללו את הציונות. בכך ישנה, אולי, הוכחה, כי האקטיביות הפוליטית והסוציאלית, שגילו מפלגות אלו ברוסיה בראשית המאה, גרמה לכך שנוער יהודי, אשר השתייך אליהן, לא גואש מדרכין ולא העדיף על פניהן את הדרך הציונית החלוצית. באותה מידה של זהירות אפשר גם להניח, כי שיעור יוצאי מפלגות אלו בקרב כלל העולים היה הרבה יותר גבוה, אולם במבחן קשיי ההסתגלות היתה עמידתם רופפת יותר מאשר של חבריהם בעלי החינוך הפוליטי הציוני — ולכן ירדו מן הארץ.

בין שנקבל את שתי ההנחות או אחת מהן, הוכח, דומני — על-פי היחס בין שיעור יוצאי מפלגות ציוניות-סוציאליסטיות לבין שיעורי יוצאי מפלגות אנטי-ציוניות — הקשר בין האידיאולוגיה לבין ההכרעה האישית במציאות.

שיעור הפעילות הפוליטית בקרב העולים בחוץ-לארץ היה גבוה, למרות שנפל משיעור ההשתייכות למפלגות: 47% מביין האוכלוסיה הבוגרת מגיל 14 ומעלה. לעומת זאת נמוך היה השיעור של המשתתפים בהגנה העצמית: 7.5%. גם שיעור המשתתפים במהפכת 1905 ברוסיה לא היה גבוה: 16%. בגלל פעילות מהפכנית ישבו בבתי-סוהר כ-5%, ובגלל פעילות ציונית נאסרו 9% מכל העולים הבוגרים. נתונים אלה מוכיחים שני דברים: אנשי העליה השניה לא באו מן היסודות האקטיביים בתחום ההגנה העצמית, וכן לא מן החוגים המהפכניים בגולה.

השינויים במבנה הפוליטי בתקופת העליה השניה במבנה הפוליטי חלו שני שינויים יסודיים. האחד — מספר המפלגות או הקבוצות הפוליטיות פחת לעומת חוץ-לארץ. בארץ מתחלקים העולים בין שלושה גושים עיקריים: שניים מהם פוליטיים-אידיאולוגיים מוגדרים — "פועלי-ציון" ו"הפועל-הצעיר", ואחד, הגדול מכולם והבלתי-מוגדר מבחינות אלו — הבלתי-מפלגתיים (לוח 34).

השינוי השני מתחסם לעליית שיעור הבלתי-מוגדרים מבחינה פוליטית בארץ לעומת חוץ-לארץ. לגבי האוכלוסיה הבוגרת עלה שיעור הבלתי-מפלגתיים ב-18% מ-33% בחוץ-לארץ ל-51% בארץ. ירידה תלולה עוד יותר ובעלת-משמעות חלה בתחום הפעילות הפוליטית (לוח 35). לעינינו מתגלה איפוא תהליך של דפולטיזציה, אשר ילך ויגבר בתקופה השלישית, בשנות ה-30 וה-40. בתקופה הנידונה עתה נבעה תופעה זו, לדעתנו, לא מאדישות פוליטית, אלא ראשית-כל, מאי-

לוח מס' 35

מידת הפעילות הפוליטית בעליה השנייה

מידת הפעילות בחו"ל ב-%	%	המספר	מידת הפעילות
47	14.51	136	אקטיבי
53	85.49	801	פסיבי
937			סה"כ

לוח מס' 34

התפלגות הפוליטית של העולים בארץ-ישראל בשנים 1904—1914

המפלגה	המספר	%
פועלי-ציון	201	20.45
הפועל-הצעיר	228	24.33
בלתי-מפלגתיים	482	51.44
ציונים כלליים	22	2.35
המזרחי	4	0.42
937		סה"כ

התאמה אידיאולוגית שחלה בעקבות צמצום מספר המסגרות הפוליטיות; אולם בעיקר יש ליחס תופעה זו למציאות תחליפיים לפעילות הפוליטית המסורתית במסגרת המפלגה. בין תחליפיים אלה יש למנות בראש וראשונה את המאבק לכיבוש העבודה העברית והמאמץ הפיסי והרוחני שהושקע על-ידי כל אחד מן הפועלים כדי להיאחז בעבודת-האדמה.

שגית, ההשתתפות בשמירה העברית. ואין הכוונה לחברות ב"השומר" דוקא, אלא לפועלים אשר נטלו לפרקים חלק בשמירה במושבות.

תחליפיים אלה יצרו את הזוהות המוחלטת בין המעשה היומיומי ובין התפיסות האידיאולוגיות והמדיניות. הם כבשו את האדם כולו, הן מבחינה רוחנית והן מבחינה פיזית, וממילא הפך העיסוק הפוליטי במסגרת המפלגה טפל למעשה היומיומי. עדויות על כך מצויות במאמריהם של בני התקופה, המצביעים על ירידת מתח הפעילות הפוליטית במפלגות בקרב החברים, ועל כך שהמפלגה (הכוונה ל"פועלי-ציון") זנחה את תחום הפעילות הסוציאליסטי המסורתי.

התחליפיים הללו, בעלי המשמעות המדינית והאידיאולוגית המובהקת, וכן העייפות הפיזית הטבעית מן העבודה הקשה, הם אשר היו בין הגורמים העיקריים לנטישת המפלגות והפעילות הפוליטית.

במקביל לירידה בפעילות הפוליטית המקובלת מורגשת עליה בפעילות הבטחונית. בגולה נטלו חלק בהגנה העצמית רק 4.5% מן האוכלוסיה הבוגרת, בעיקר גברים, בעוד שבארץ נטלו חלק בשמירה 26% מכלל העולים או 37% מן הגברים. אין ליחס מגמה זו רק למצב הבטחון המעורער ששרר בארץ באותה תקופה, אלא גם לשינוי הערכין שחל אצל העולים אחרי העליה. הרצון להשתתף בשמירה, והכמיהה לאחוז בנשק בגלוי, היו ביטוי רומנטי לשאיפה המדינית לזכות במעמד לאומי עצמאי וחפשי בארץ-ישראל.

היחס לנשק אצל חלק מאנשי העליה השנייה, במיוחד בקרב "פועלי-ציון", לובש לעתים אופי סקרלי. ברטט של קדושה נוטלים בפעם הראשונה צעירים אלה את הרובה בידיהם. הרגשות אלו היו בוודאי תגובת-נגד לתחושת ההשפלה הלאומית והאישית של הגולה. זאת ועוד, בגבור המתיחות בין שני הלאומים היושבים בארץ

הלכה ובשלה ההכרה, כי כשם שאין עתיד להתנשבות היהודית בארץ-ישראל בלי עבודה עברית, כן אין לה סיכוי להתקיים מבלי שתישען על כוח הגנה עצמאי. יתרה מזו, בקרב חוגים אלה התגבשה הדעה, כי השלום ושיתוף הפעולה בין שני העמים יקומו רק על בסיס של כוח ושוויון, דהיינו, כאשר היהודים יהיו כוח כלכלי וצבאי בארץ, יהיו לגורם מדיני אשר הערבים יאלצו להתחשב בו ולהגיע עמו לידי הסכם של קיום ייחודי בשלום.¹

אפשר להוסיף, כי "השומר", למרות היותו ארגון סלקטיבי, שיתף פועלים בשמירה, בעונות הבציר או בתקופות של מתיחות במושבות אשר נמסרו לשמירתו. הכמיהה לכוח צבאי ומדיני באה על ביטויה בשלהי מלחמת-העולם הראשונה, ביחסם של העולים אל הגדוד העברי ובשיעור השתתפותם בו (לוחות 36, 37).

לוח מס' 37			לוח מס' 36		
השתתפו בגדוד העברי			יחס האידיאולוגי לגדוד		
%	המספר	ההשתתפות	%	המספר	יחס
11.7	110	התגייסו לגדוד	48.4	454	חיובי
88.2	826	לא התגייסו	10.9	103	שלילי
0.1	1	בלתי-ידוע	40.7	380	בלתי-מוגדר
937			סה"כ 937		

למרות הוויכוח הציבורי הנוקב שהתנהל בענין ההתנדבות לגדודים, בו העלו המתנגדים להתנדבות נימוקים לאומיים, מדיניים וערכיים כבדי-משקל, במיוחד לגבי ציבור הפועלים בארץ, הביעו 48.5% יחס חיובי להתנדבות לגדוד-העברי, ורק 11% שללו אותה. שיעור ההתנדבות הגיע ל-11.7% מכלל המתפקדים ול-16.7% מן הגברים. גשים לא גויסו לגדוד. זהו, ללא ספק, שיעור מתנדבים גבוה, בהתחשב בעובדה כי המדובר בהתנדבות ולא בגיוס חובה.

נעבור עתה לניתוח המבנה הפנימי של שלוש הקבוצות הפוליטיות העיקריות: "פועלי-ציון", "הפועל-הצעיר" והבלתי-מפלגתיים. השאלה המעניינת כאן היא, האם היה לקבוצות הללו אפיון נוסף חוץ מן האפיון האידיאולוגי.

בדיקת הקבוצות לפי הרכב המינים מוכיחה כי שיעור הנשים בהן עומד ביחס הפוך לקיצוניותן הפוליטית (לוח 38), בעוד שאצל הגברים מסתמנת מגמה הפוכה. הנשים מהוות רק 15% מכל חברי "פועלי-ציון", 24% מחברי "הפועל-הצעיר" ו-42% מן הבלתי-מפלגתיים, ואילו הגברים מהווים 84.5% מחברי "פועלי-ציון", 75.8% מחברי "הפועל-הצעיר" ו-57.8% מן הבלתי-מפלגתיים.

69% מכל הנשים ו-43% מן הגברים השתייכו לקבוצה הבלתי-מפלגתית. בהשואה למצב בחוץ-לארץ מתגלית אצל הנשים נטיה חזקה יותר לנטישת המסגרת הפוליטית מאשר אצל הגברים: 12% לעומת 9%.

לוח מס' 38
ההתפלגות הפוליטית של אנשי העליה השנייה לפי המין

סה"כ	% מחברי המפלגה	% מכלל הנשים	נשים	% מחברי המפלגה	% מכלל	גברים	
201	15.43	13.1	31	84.57	26.3	170	פועלי-ציון
228	24.13	18.7	55	75.87	26.6	173	הפועל-הצעיר
482	42.12	69.2	203	57.88	43.3	279	בלתי-מפלגתיים
22	18.18	1.36	4	18.81	2.8	18	ציונים כלליים
4	—	—	—	100	0.6	4	המזרחי
			100			644	סה"כ

בדיקת המבנה הפוליטי לפי הרכבי הגילים מגלה כי לא היה הבדל בגיל הממוצע בין חברי "פועלי-ציון" ו"הפועל-הצעיר" (לוח 39).

לוח מס' 39
ההתפלגות הפוליטית של אנשי העליה השנייה על-פי הגיל (באחוזים)

גיל בלתי מוגדר	40—31	30—25	25—21	20—15	14—1	המספר	
5.97	1.49	8.45	26.86	44.27	11.44	201	פועלי-ציון
5.26	3.94	9.63	25	46.49	6.57	228	הפועל-הצעיר
3.52	12.65	9.12	19.91	33.40	15.35	482	בלתי-מפלגתיים
—	50	18.18	22.72	9.09	—	22	ציונים כלליים
—	75	—	—	25	—	4	המזרחי

לעומת זאת קיים הבדל רב בין שתי המפלגות הללו לבין קבוצת הבלתי-מפלגתיים. הנטייה החזקה ביותר לאי-הצטרפות למסגרות פוליטיות מוגדרות, מתגלית בשתי קבוצות-הגיל הקוטביות: הצעירים והמבוגרים ביותר. תופעה זו קשורה לא רק בגיל, אלא גם בהעדר מסורת של השתייכות ופעילות פוליטית עוד מן הגולה. בני קבוצות-הגיל הצעיר היו עדיין ילדים בזמן עלייתם, ובני הקבוצה המבוגרת היו ברובם אנשים מסורתיים ובעלי-משפחות אשר לא נתנו דעתם לפעילות הפוליטית. ההסבר המנחם את האדישות של הצעירים כלפי המפלגות לגיל או להעדר מסגרת פוליטית — אינו היחיד.

במשך השנים שבין 1904 ל-1914 התבגרו רוב בני קבוצה זו, והראיה לכך, כי 96% מהם הגיעו לגיל העבודה, ויצאו לעבוד כפועלים וכפועלות שכירים. כלומר, הסיבה לא היתה רק חוסר בגרות, אלא גם העדר ענין שגיליו צעירים אלה במחלוקת הפוליטית-אידיאית שבין "פועלי-ציון" ל"הפועל-הצעיר".

נעבור עתה לניתוח המבנה המקצועי של הקבוצות הללו. ניתוח זה מגלה, כי מבחינה זאת אין הבדל בין שלושתן, פרט לריכוז הגדול ביותר של מורים ב"הפועל-הצעיר" (לוח 40).

לוח מס' 40

ההתפלגות הפוליטית לפי המקצועות או העיסוקים של הקולים (באחוזים)

מפלגות	המספר	פועל הקלאי	פועל בעיר	אמן	בעל מלאכה	עובד רפואה	עסקן	מורה	פקיד	תלמיד	עטונאי	מהנדס
פועלי-ציון	201	66.6	5	1.5	10	2	1	6	1.5	4.5	1.5	—
הפועל-הצעיר	228	62.3	2.6	0.86	6.9	1.3	0.43	10.4	4.7	8.2	0.43	0.86
בלתי-מפלגתיים	482	58	4.7	1.5	9.3	5.6	0.8	4.5	2.8	10.8	—	0.2
ציונים כלליים	22	27.2	4.5	—	22.8	4.5	—	12.5	0.9	—	—	4.5
מזרחי	4	50	—	—	—	—	—	—	25	—	—	—
סה"כ	937											

עובדה פרדוקסלית הראויה לציון היא, כי שיעור הפועלים החקלאיים בקרב "פועלי-ציון" עלה במידה מועטת (ב-4%) על זה של "הפועל-הצעיר". וזאת למרות העובדה ש"הפועל-הצעיר" ראה בעבודת-האדמה לא רק עיסוק או משימה לאומית, כי אם הדגיש גם את הערך האנושי בעבודה זו יותר מ"פועלי-ציון".

בדיקת הרכבן המקצועי של המפלגות על-פי מוצאם החברתי של העולים או מקצועותיהם בחוץ-לארץ, אף היא אינה מורה על הבדלים בעלי משמעות ביניהן (לוח 41).

לוח מס' 41

ההתפלגות הפוליטית של הקולים לפי מקצועותיהם או עיסוקיהם בחוץ-לארץ

איבר	המספר	סוחר	פקיד	מורה	בעל-מלאכה	פועל	עובד רפואה	חשור מקצוע	עטונאי	אמן	מהנדס
פועלי-ציון	201	0.99	5.47	5.97	17.41	4.97	3.48	60.69	0.49	0.49	—
הפועל-הצעיר	228	0.43	7.45	11.84	10.52	6.14	1.75	61.84	0.49	—	0.43
ב-מפלגתיים	482	2.9	3.11	5.8	14.52	2.07	4.14	64.52	0.82	1.03	10.3
ציונים כלליים	22	18.18	9.09	13.63	27.27	4.54	—	27.27	—	—	—
המזרחי	4	25	—	—	—	—	—	25	—	—	—

המסקנה היא, כי לא היה כל קשר סיבתי בין הבדלים פוליטיים-אידיאולוגיים לבין ההרכב הסוציאלי של המפלגות. מעמדו החברתי או עיסוקו של העולה לא השפיע על השתייכותו או אי-השתייכותו הפוליטית, וכן לא קבע את בחירתו בין שתי המפלגות.

הוא הדין גם לגבי השאלה בדבר אפן הרגיונלי של המפלגות או הקבוצות השונות. בדיקה בתחום זה מגלה, כי לא היה בסיס רגיונלי לשום קבוצה. היסוד השליט בכולן היו יוצאי אוקראינה ואחריהם באו יוצאי פולין (לוח 42).

לוח מס' 42

ההתפלגות הפוליטית של אנשי העליה השניה בארץ לפי ארצות מוצאם (באחוזים)

מספר	רוסיה	אוקראינה	רוסיה הלבנה	ליטא	פולין	בסרביה	גליציה	אוסטריה	רומניה	בולגריה	טורקיה	אנגליה	גרמניה
פוע'צ	201	18.4	38.5	4	0	22	3.5	0.5	0.5	—	—	—	—
הפועל'צ	228	14.14	39.56	8.17	4.73	16.34	2.58	0.86	1.24	0.43	—	—	—
בלתי מפלג.	482	16.7	38.68	6.62	7.45	20.7	4.55	0.82	1.03	0.41	0.41	0.20	0.82
ציונים	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
כלליים	22	13.62	54.8	—	—	27.24	4.54	—	—	—	—	—	—
מזרחי	4	—	75	—	—	25	—	—	—	—	—	—	—

האם היה איוה קשר בין ההשתייכות הפוליטית לבין רמת ההשכלה? לוח 43 מורה, כי היו הבדלים דקים בתחום זה, אולם הם לא היו מהותיים לגבי השאלה שהצגנו.

לוח מס' 43

ההתפלגות הפוליטית של אנשי העליה השניה לפי רמת השכלתם הכללית (באחוזים)

מספר	עממי	תיכון	סמינר למורים	אוני' ברסיטה	אכסטרינים	אחרים
פועלי-ציון	201	23	28	1	1.5	10.8
הפועל-הצעיר	228	16.34	22.36	6.02	8.6	6
בלתי-מפלגתיים	482	26.67	22.26	2.31	2.94	7.36
ציונים כלליים	22	9	4.5	—	4.5	18
מזרחי	4	25	—	—	—	75

אמנם מתברר, כי השיעור היחסי של בעלי ההשכלה הבינונית והגבוהה היה הגדול ביותר בקרב "פועלי-ציון" והגמוך ביותר בקרב "הפועל-הצעיר", אולם, כאמור, הבדלים אלה הם כה קטנים, שאין לקבוע על-פיהם ייחוד אינטלקטואלי לאחת מן הקבוצות.

לעומת זאת מסתמן ייחוד מסוים של "הפועל-הצעיר" מבחינת רמת ההשכלה היהודית המסורתית של חבריה. במיוחד אמור הדבר לגבי שיעור יוצאי הישיבות (לוח 44).

לוח מס' 44

ההתפלגות הפוליטית של אנשי העלייה השנייה לפי רמת השכלתם המסורתית

סה"כ	%	לא למדו בג"ל	%	השכלה ביתית	%	ישיבה	%	חדר	
201	47	94	5	10	16	32	32.5	65	פועלי-ציון
228	30.10	70	7.74	18	22.36	52	37.84	88	הפועל-הצעיר
482	46.41	221	15.96	76	12.39	59	26.46	126	בלתי-מפלגתיים
22	18.16	4	9.08	2	18.16	4	54.48	12	ציונים כלליים
4	—	—	—	50	2	50	2	2	מזרחי

את העובדה, כי שיעור בעלי ההשכלה המסורתית אצל הבלתי-מפלגתיים הוא גנומך ביותר יש להסביר בריבוי הילדים והנשים בקבוצה זו. שיעור בעלי ההשכלה המסורתית קשור בשיעור יודעי השפה העברית, שהגיע ב"הפועל-הצעיר" ל-64.5%, ב"פועלי-ציון" — ל-43.3%, ובקרב הבלתי מפלגתיים — ל-36.3%.

אפשר לסכם בנקודה זו, כי בקרב "הפועל-הצעיר" בולט יותר הקשר, מתבחינות הנ"ל, אל התרבות היהודית והעברית, מאשר אצל "פועלי-ציון". בזה יוסבר, אולי, במקצת, מקור ההבדלים בתפיסה הלאומית בין שתי המפלגות. בעוד ש"הפועל-הצעיר" חיפש דרך יהודית-עברית מקורית לתחיה לאומית, התלבטו "פועלי-ציון" במציאת הסינתזה בין ייחודה הלאומי של הבעיה היהודית ופניו האוניברסלי של הרעיון הסוציאליסטי.

סיכום זה יכול לקבל חיוק נוסף מן העובדה, כי שיעור יוצאי הערים היה גבוה ביותר בקרב "פועלי-ציון", וגנומך ביותר ב"הפועל-הצעיר", ולהיפך לגבי שיעור יוצאי העיירות (לוח 45).

לוח מס' 45

ההתפלגות הפוליטית של אנשי העלייה השנייה לפי מקומות מגוריהם בחוץ-לארץ

סה"כ	%	כפר	%	עיירה	%	עיר	
201	2.5	5	62.68	126	34.82	70	פועלי-ציון
228	6.15	13	71.49	164	22.36	51	הפועל-הצעיר
482	3.12	15	66.8	322	30.08	145	בלתי-מפלגתיים
22	—	—	18.19	4	18.81	18	ציונים כלליים
4	25	1	50	2	25	1	מזרחי

כל זה אמור, אם נסכים להנחה המוקדמת, כי מסגרת החברה המסורתית בעיירה היתה הרבה יותר חזקה מאשר בעיר.

עתה נעבור לביורו שתי בעיות, שהמשותף ביניהן הוא ראיית האידיאולוגיה לא כחוצאה, אלא כסיבה. תחילה ננסה לברר, האם היה קשר בין האידיאולוגיה של המפלגה לבין מקום העבודה אותו בחרו האנשים כאשר לפנייהם ניצבו שלוש אלטרנטיבות: עיר, מושבה או קבוצה. ידוע, כי "הפועל-הצעיר" שם את הדגש על כיבוש העבודה העברית במושבות, בעוד ש"פועלי-ציון" נתנו משקל שווה לכיבוש העבודה ולארגון הפועלים בערים ובמושבות.

עובדה ראשונה הראויה לציון היא, כי רק 61% מחברי "פועלי-ציון" היו חברי מפלגה זו בחוץ-לארץ. שיעור הנוטשים מפלגה זו הגיע ל-34.5% ביחס למספר חברי המפלגה בחוץ-לארץ (מתוך 188 חברי "פועלי-ציון" בחוץ-לארץ פרשו מן המפלגה בארץ 65 חברים): 11% עברו ל"הפועל-הצעיר" ו-23.4% נשארו בלתי-מפלגתיים. נטיה זו לנטוש את המפלגה יכולה להתפרש בשני אופנים: אפשר לראות בכך ביטוי ללבטים שפקדו את חברי "פועלי-ציון" בתנאי המציאות החדשה (רבים מאלה שנטשו לא עמדה להם, כנראה, הסבלנות לצפות לשינויים האידיאולוגיים במפלגה ולכן עזבוה). כמו-כן אפשר לציין, כי למרות השינויים הקיצוניים בתנאים האובייקטיביים בין הגולה וארץ-ישראל, למרות הלבטים האידיאיים הקשים שלתוכם נקלעו חברי מפלגה זו, נשארו רובם (65%) נאמנים למסגרתה, דבר המעיד לא רק על הנאמנות או השמרנות הפוליטית של חברי "פועלי-ציון", אלא גם על יכולת המפלגה להגמיש את עמדותיה הפוליטיות ולהתאימן למציאות החדשה והשונה. בתקופת העליה השנייה עברה מפלגת "פועלי-ציון" שינויים אידיאולוגיים מרחיקי-לכת בתחום ההתייחסות התיאורטית והמעשית למציאות החדשה בארץ-ישראל. היא המירה את התפיסה הנוקשה, שהארץ תיבנה על-ידי הבורגנות, תוך כדי תהליך מלחמת המעמדות — בגישה גמישה וריאליסטית, שעיקרה סוציאליזם קונסטרוקטיבי, בו תופס מעמד הפועלים את העמדה החלוצית המכרעת בבנין הארץ. יחד עם כך לא ויתרה על מלחמת המעמדות שהיתה לחלק אינטגרלי מן הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי.

מן השינוי התיאורטי הזה נגזרו גם הגישות המעשיות אל הבעיות החברתיות השונות שצצו במשק החקלאי. ממתגדים להתנשבות קואופרטיבית הפכו "פועלי-ציון" לתומכים הראשונים ברעיון זה. במקום החשש מפני הטפה לעליה, לחלוציות, באה הקריאה הנלהבת לעליית פועלים חלוצים. האמונה התמימה בשיתוף פעולה עם הפועל הערבי התחלפה בתפיסה פוליטית-ריאליסטית, אשר ראתה ביצירת בסיס הכוח העברי בארץ-ישראל תנאי מוקדם ליצירת שיתוף פעולה פועלי בין שני העמים. הרציה להעדר נוקשות במפלגת "פועלי-ציון" היא כי 39% מחבריה בארץ היו חברים חדשים, אשר ייצגו את כל הקשת הפוליטית הרבגונית בחוץ-לארץ. זאת ועוד. הניידות בקבוצה הפוליטית אינה אפיינית רק ל"פועלי-ציון". הניידות בקבוצה הפוליטית "צעירי-ציון" אשר היתה קרובה בהשקפותיה ל"הפועל-הצעיר", זהה עם זו של "פועלי-ציון". 66.2% מהם הצטרפו ל"הפועל-הצעיר", 24.8% הוגדרו כבלתי-מפלגתיים, בעוד שאצל "פועלי-ציון" 65% נשארו במסגרת מפלגתם ו-22% הוגדרו כבלתי-מפלגתיים.

דבר זה מוכיח, כי פרט לגורמים האידיאולוגיים גרמו לניידות הפוליטית גם גורמים אישיים. על אחד מהם נוכל להצביע במסגרת זו. נדמה לנו, כי "פועלי-ציון", בהיותה מפלגה בעלת אידיאולוגיה מהפכנית — אשר בהעדר אפשרויות למימושה במאבק מעמדי בתנאים המיוחדים בארץ חיפשה לה אפיק בתחום הלאומי-בטחוני — משכה יסודות בעלי נטיות יותר אקטיביסטיות מאשר "הפועל-הצעיר". סימוכין לרעיון זה נמצא בלוח 48.

לוח מס' 48

מידת הפעילות בתחום הכפחון של אנשי העליה השנייה בחוץ-לארץ ובארץ
לפי החלוקה המפלגתית (באחוזים)

היחס לגודד	שרות בגודד העברי		השתתפות בשמירה בארץ		השתתפות בהגנה עצמית בחו"ל		מספר	
	כן	לא	כן	לא	כן	לא		
פועלי-ציון	11.44	55.72	81.59	18.41	60.7	39.3	201	27.83
הפועל-הצעיר	24.56	39.47	89.91	10.09	69.73	30	228	35.96
בלתי-מפלגתיים	6.43	29.04	89.62	10.38	79.66	20.33	482	64.32
ציונים כלליים	9.1	50	100	—	81.81	16.19	22	40.9
מזרחי	—	100	100	—	100	—	4	—

שיעור חברי "פועלי-ציון" אשר נטלו חלק בהגנה העצמית בחוץ-לארץ, או בשמירה בארץ, שהתנדבו לגודד העברי או הביעו יחס חיובי לרעיון ההתנדבות — היה גבוה יותר משל חברי "הפועל-הצעיר" והבלתי-מפלגתיים. כמובן הדגש מושם בעיקר בהשוואה בין "פועלי-ציון" ו"הפועל-הצעיר", מפני שבקוצת הבלתי-מפלגתיים גבוה היה שיעור הילדים והנשים.

השינויים במבנה הפוליטי בשנות ה-30—40 בתחילת שנות ה-30 חל שינוי הרה-משמעות במבנה הפוליטי של הישוב, ובפרט בתנועת העבודה.

בשנת 1930 התאחדו שתי מפלגות פועלים, "אחדות-העבודה" ו"הפועל-הצעיר", למפלגה אחת — מפא"י. עד מהרה הפכה מפא"י לכוח פוליטי מרכזי בישוב. היתה זו תקופה של התגברות המאבק הפוליטי בישוב מבפנים ומבחוץ. המתח העולה בין שני הלאומים בארץ-ישראל — היהודים והערבים — יצר בישוב תחושה של שעת-הירום.

המאבק בין האלטרנטיבות המדיניות השונות בתוך הישוב מגביר את הפולמוס הפוליטי בין הישוב המאורגן לבין הפורשים, ואף בתוך מפלגות הפועלים עצמן. האם גרם המצב החדש שנוצר לשינויים במבנה הפוליטי של אנשי העליה השנייה? האם גברה כתוצאה מן המתח הפוליטי פעילותם הציבורית או המפלגתית? לפי לוח 49 מתברר כי אנשי העליה השנייה לא נטו להצטרף למסגרות פוליטיות אחרות מאלו שהיו ידועות להם בעבר.

השמרנות הפוליטית המתגלה כאן, עיקרה בהעדר נטיה להצטרף למסגרות פוליטיות חדשות, אולם אין פירושה שמירת נאמנות למפלגות הפוליטיות המסורתיות מימי העליה השנייה. על כך יעיד הגידול בשיעור הבלתי-מפלגתיים לעומת תקופת העליה השנייה — 58.9% לעומת 51.4%. נטיה זו לדפולטיזציה פגעה בעיקר במפלגות הפועלים, דהיינו במפא"י. בעוד אשר בתקופת העליה השנייה הגיע שיעורם של חברי "הפועל-הצעיר" ו"פועלי-ציון" ל-44.8%, הרי בשנות ה-30 השתייכו כ-34% בלבד מאנשי העליה השנייה למפא"י. יש לזכור כי עם אלה נמנו גם בלתי-מפלגתיים

לוח מס' 49
ההתפלגות הפוליטית של אנשי העליה השנייה בשנות 30—40

המפלגה	המספר	%	המפלגה בעליה השנייה	המספר	%
מפא"י	329	34.04	פוע"צ + הפוע"צ	429	44.78
פוע"צ שמאל	7	0.74	ציונים כלליים	22	2.39
ציונים כלליים	53	6.29	המזרחי	4	0.42
המזרחי	6	0.63	בלתי-מפלגתיים	482	51.44
בלתי-מפלגתיים	542	58.91	סה"כ	937	
סה"כ	937		סה"כ	937	

מימי העליה השנייה. לוח 50 מראה כי 45.7% של חברי "פועלי-ציון", 49.5% של חברי "הפועל-הצעיר" ו-25.7% מן הבלתי-מפלגתיים הצטרפו למפא"י.

לוח מס' 50
ההתפלגות הפוליטית של אנשי העליה השנייה בשנות 30—40 על פי השתייכותם הפוליטית בעליה השנייה

המפלגות בשנות 30—40	פועלי-ציון	הפועל-הצעיר	בלתי-מפלגתיים	ציונים כלליים	המזרחי	סה"כ
	%	%	%	%	%	%
פוע"צ שמאל	7	3.48	—	—	—	7
מפא"י	92	45.77	113	49.56	—	329
בלתי-מפלגתיים	99	49.25	96	42.1	4	542
ציונים כלליים	3	1.49	17	7.45	18	53
המזרחי	—	2	0.87	—	4	6
סה"כ	201	228	482	22	4	937

תהליך הדפוליטיזציה, שהחל כבר בעליה השנייה והגיע עתה לשיאו, מסתבר גם על-פי הירידה התלולה בשיעור הפעילים בתחום המפלגתי או הציבורי. שיעור הפעילים יורד מ-14.5% ל-7.4%. תופעה זו של דפוליטיזציה בכלל ולגבי מפלגות הפועלים בפרט הנה פרדוקסלית בתקופה הנידונה, שהרי התקופה מצטיינת בהתגברות המתח הפוליטי, דבר המגדיל את ההשתייכות למפלגות, וכוחה הפוליטי של מפא"י נמצא בקו עליה בישוב — עובדה המושכת חברים למפלגה, לא מרחיקה אותם. אולם תגובתם של אנשי העליה השנייה היתה כאמור הפוכה, ולכן גם פרדוקסלית.

כדי להסביר תופעה זו, נחוץ ניתוח יסודי. בנסה לברוק תחילה אם היה קשר בינה לבין מינם (לוח 51) או גילם (לוח 52) של המתפקדים.

לוח מס' 51
הרכב המפלגות בשנות 30—40 לפי המין

	שמהל פועל/ שמהל	%	מפא"י	%	מפלגותיות בלתי-	%	כלליות ציונים	%	המזרחי	%	א"י	%	
גברים	5	0.7	238	38	351	54.5	44	7	6	0.8	644	100	
נשים	2	0.7	91	31	191	65.1	9	—	3.2	—	293	100	

המימצאים בלוח זה מוכיחים, כי קשר כזה קיים במקרה שלפנינו, אבל לא בכיוון המצופה. לא זו בלבד, שההנחה המוקדמת בדבר הנטייה החזקה יותר של הנשים לאי-השתייכות פוליטית לא נתאשרה, אלא להיפך, שיעור הנשים הבלתי-מפלגתיות לעומת תקופת העליה השנייה אף ירד במקצת (ב-4.1%): מ-69.2% ל-65.1%. לעומת זאת עלה שיעור הגברים הבלתי-מפלגתיים מ-43% ל-56%. עובדה זו מקשה בהרבה על מציאת פתרון לבעיה שהעלינו.

הניתן, אם-כן, להגיה, כי היה קשר בין תהליך ההזדקנות לבין הנטייה לנטוש את המסגרת הפוליטית המוגדרת? בלשון אחרת, האם עולה שיעור הבלתי-מפלגתיים ככל שגילם של העולים גבוה יותר?

ההשנאה בין ההרכב הגילי של קבוצת הבלתי-מפלגתיים בתקופת העליה השנייה ובשנות ה-30 מוכיחה, כי אין כל אחיזה להנחה זו (לוח 52).

לוח מס' 52
הרכב הבלתי-מפלגתיים לפי קבוצות גיל

%	סה"כ בקבוצת גיל	בשנות ה-30		בזמן העליה השנייה		גיל העולה בזמן העליה
		%	המספר	%	המספר	
100	151	62.2	94	68.2	103	14—1
100	359	54	194	45.1	161	20—15
100	212	56.6	120	45.2	96	25—21
100	87	51.6	45	50	44	30—26
100	87	77	67	70	61	40—31
100	41	53.4	22	41.4	17	גיל בלתי-ידוע

הגידול הניכר ביותר בשיעור הבלתי-מפלגתיים, 9%, היה בקבוצת גיל-הבינים 25—21 (דהיינו, כעבור 25—30 שנה היו בני 40—55). ולעומתו, בקרב המבוגרים ביותר היה שיעור הגידול 7%. נכון, כי בקבוצת הגיל הצעירה ביותר בולטת הירידה

בשיעור הבלתי-מפלגתיים ב-6%, אולם שיעורם בקרב קבוצה זו נשאר מן הגבוהים, והנו עולה על השיעור בכל קבוצות-הגיל, פרט לגיל הגבוה ביותר. זאת אומרת, כי הנטיה החזקה ביותר לדפוליטיזציה נתגלתה בקבוצות-הגיל הקוטביות — אצל הצעירים והמבוגרים מכל היתר.

נשאלת עתה השאלה, האם אפשר לגלות קשר בין המבנה המקצועי לבין המבנה הפוליטי? שאלה זו מתחלקת לשתיים: האם השפיע השינוי במבנה המקצועי על הנטיה לדפוליטיזציה? והשניה: באיזו מידה נשאה ההתפלגות הפוליטית אופי מעמדי?

לפי הממצאים בלוח 53 אפשר להשיב בחיוב על השאלה הראשונה, ולענות בשלילה על השנייה.

לוח מס' 53

ההתפלגות הפוליטית לפי המקצוע או העיסוק של העולים (באחוזים)

המזרחי	צינויים כלליים	בלתי מפלגתיים	מפא"י	פוע"צ	המספר	
—	3.1	45.2	51	0.34	292	פועל חקלאי
—	—	64	33.2	2.5	81	פועל בעיר
1.2	10.8	64	24	—	87	בעל-מלאכה
—	5.3	73.7	21	—	38	שרותים רפואיים
—	4.1	41	54.9	—	24	עסקן
1.2	10.8	56.4	32.4	1.2	85	מורה
0.9	5.2	56.4	36.6	0.9	114	פקיד
2.5	15	70	12.5	—	41	סוחר
—	12.5	25	62.5	—	8	עורך-דין
6.6	—	39.6	46.2	6.6	15	עתונאי
—	14	43	36	7	14	מהנדס
—	7.7	82.3	—	—	13	אמן
—	5.6	77.6	16.8	—	125	חסר עיסוק מוגדר

השיעור הכולל של הבלתי-מפלגתיים היה 59% מן הכלל, ואילו חלקם בקרב הפועלים החקלאיים הגיע ל-45%. בשאר המקצועות עלה חלקם או השתווה למשקלם הממוצע. לגבי הקבוצה השניה בגודלה, מפא"י, היה המצב הפוך. השיעור הממוצע של חברי מפלגה זו בקרב הפועלים החקלאיים הגיע ל-51%, וגם בקרב בעלי המקצועות החפשיים, פקידים ועסקנים פוליטיים עלה חלקם על הממוצע, יוצא אפוא, כי בקרב הפועלים החקלאיים נתגלתה הנטיה הגבוהה ביותר להשתייך למפלגות פוליטיות (להוציא את העסקנים הפוליטיים ועורכי-הדין). ובשאר המקצועות — היתה נטיה שלא להצטרף למסגרת פוליטית.

תופעה זו אמנם אינה אפיינית רק לגבי שנות ה-30, כי אם גם לתקופת העליה השנייה. בשנות ה-30 הגיע שיעור הפועלים החקלאים מתוך כלל חברי מפא"י

ל-45%, ואצל הבלתי-מפלגתיים ל-24.5%. בתקופת העליה השניה הגיע שיעור הפועלים החקלאים בקרב "פועלי-ציון" ו"הפועל-הצעיר" ביחד ל-64.3%, בעוד שאצל הבלתי-מפלגתיים הגיע שיעורם ל-58%. דהיינו, בתקופה הנידונה בולט במיוחד הקשר בין העיסוק בעבודת-האדמה לבין ההשתייכות למפלגת-פועלים, יותר מאשר בתקופת העליה השניה.

החלוקה הפנימית של ציבור עובדי האדמה מוכיחה כי 34% מהם היו חברי "הפועל-הצעיר" לשעבר, 32% בלתי-מפלגתיים, ו-24% "פועלי-ציון". מכאן שחברי "הפועל-הצעיר" נשארו הנאמנים ביותר לערך עבודת-האדמה. הנטיה לגטוש את עבודת-האדמה היתה החזקה ביותר בין חברי "פועלי-ציון" (43%), והחלשה ביותר בקרב הבלתי-מפלגתיים (26%), ב"הפועל-הצעיר" היא הגיעה ל-2.8%.

לוח מס' 54

ההתפלגות הפוליטית לפי מקום מגורים

המפלגות	עיר	%	מושבה	%	מושב עובדים	%	קבוצה או קיבוץ	%
פוע"צ שמאל	5	0.9	1	0.81	1	0.88	—	
מפא"י	165	26.7	30	24.3	70	61.6	64	76.1
בלתי-מפלגתיים	401	64.8	81	65.6	40	35.2	20	23.9
ציונים כלליים	41	6.8	10	8.8	2	1.76	—	
המזרחי	4	0.8	1	0.8	—	—	—	
סה"כ	616	100	23	100	113	100	84	100

הקשר בין העיסוק לבין ההשתייכות הפוליטית השפיע על החלוקה של אנשי העליה השניה לפי מקומות מגורים (לוח 54).

שיעור חברי מפא"י בערים ובמושבות גופל ב-7%—10% מחלקם בתוך כלל המתפקדים. לעומת זאת הוא עולה כפלים בהתישבות העובדת: במושבים ובקיבוצים. אשר לבלתי-מפלגתיים, בולט חלקם הגדול בערים ובמושבות. לפי החלוקה בין ישובים עירוניים וכפריים מתברר כי בין חברי מפא"י היתה חלוקה שווה: 50% גרו בערים ו-50% בישובים כפריים. לעומת זאת בקרב הבלתי-מפלגתיים שלט היסוד העירוני: 74% היו בערים, 26% בישובים כפריים.

עם זאת, ראוי לציין, כי למרות צביונה הפוליטי המובהק של ההתישבות העובדת, היו 35% מחברי המושבים ו-24% מחברי הקיבוצים בלתי-מפלגתיים.

האם היה קשר בין ההתפלגות הפוליטית לבין ההשתייכות המעמדית? — התשובה לשאלה זו היא, כאמור לעיל, שלילית. 64% מן הפועלים השכירים בעיר היו בלתי-מפלגתיים, ורק 33.2% מהם הצטרפו למפא"י. מבחינה זו היה לקבוצת הבלתי-מפלגתיים אופי יותר פרולטרי מאשר למפא"י — המפלגה הסוציאליסטית. גם בקרב הסוחרים לא היתה נטיה להצטרף למפלגה מעמדית. 70% מהם היו בלתי-מפלגתיים, 12.5% היו חברי מפא"י, ורק 15% הצטרפו ל"ציונים הכלליים".

מכל האמור לעיל עדיין לא קיבלנו הסבר מניח את הדעת לתופעת הדפוליטיזציה בקרב אנשי העלייה השנייה בשנות ה-30 וה-40. אחרי שהוברר, כי לא היה קשר סיבתי בין תהליך זה לבין גילו או מינו של איש העלייה השנייה, נוכחנו כי קיים קשר מסוים בין המגזר הכלכלי בו עבד או מקום מגוריו לבין גטייתו או אי-גטייתו להשתייך למפלגה בכלל ולמפלגת פועלים בפרט. אולם גם כאן ניתן הסבר חלקי בלבד, שהרי כשליש מאנשי ההתיישבות העובדת היו בלתי-מפלגתיים, וזה למרות אפיה הפוליטי המובהק של התיישבות זו. גם לגבי אנשי העיר קשה לתת הסבר אוניקטיבי מניח את הדעת לאי-גטייתם להצטרף למפלגות, פרט לגיל ולמין, אשר, כאמור, לא השפיעו בענין זה.

אין גם לחזור על ההסבר שנתנו לתופעה דומה בתקופת העלייה השנייה. באמצע שנות ה-30 פג לגבי קבוצה זו תוקפם של התחליפים לפעילות פוליטית מסורתית במסגרת המפלגות מימי העלייה השנייה — כיבוש העבודה והשמירה העברית. לא נותר לבו אלא לחסות תופעה זו לגורמים סובייקטיביים ואידיאולוגיים. הגורמים הסובייקטיביים-האישיים אשר הביאו את האדם לגטישת המפלגות אינם ידועים, והם היו בוודאי רבים ושונים. לעומת זאת אפשר לשער כי בין אלה אשר הביעו את התנגדותם לאיחוד בין "אחדות-העבודה" ו"הפועל-הצעיר" ב-1930, היו גם אנשי העלייה השנייה.⁸ אולם בירור שאלה זו מבחינה סטטיסטית לא ניתן להיעשות בשלב זה.

עתה הגענו אל הבעיה האחרונה שהצגנו לעצמנו בראשיתו של מחקר זה: האם אפשר לראות בעלייה השנייה עילית פוליטית בשנות השלושים?

אם העילית הפוליטית היא קבוצת אנשים בעלת מערכת ערכים וסגנון חיים מגובשים ומשותפים, הנאבקת על מקורות הכוח הפוליטי, קשה יהיה לישרם הגדרה זו על אנשי העלייה השנייה בשנות ה-30. מבחינה זו היו יסודות של עילית פוליטית לציבור הפועלים בתקופת העלייה השנייה: הם היו קבוצה מאורגנת במסגרת מפלגות והסתדרויות פועלים, על בסיס מערכת ערכים וסגנון חיים משותפים ומיוחדים. למרות חילוקי הדעות בענינים אידיאולוגיים ולגבי הפראפסיס של המאבק התברתי-פוליטי, הרי בערכי היסוד, — עבודה עברית, צדק סוציאלי, השאיפה לעצמאות לאומית, והאקטיביות החברתי, — בכל אלה קיימת היתה אחדות. על בסיס מערכת ערכים זו נוצר גם סגנון-חיים מיוחד, בעל שני פנים: פוריטניות, עמלנות, פשטות והסתפקות במועט מחד-גיסא, ויחס של ביטול לקנין פרטי, אהבת-נדודים והתהדרות יחפנים בעלת אופי רומנטי-בוהמי, מאידך-גיסא. קיומה של העלייה השנייה כקבוצה חברתית הנאבקת על דרך פוליטית-ערכית היה אפשרי, כל-עוד היו מצויים חלקה הגדול ומוקדה בחברה אגרארית, בה נוצר בסיס משותף בעיסוק, בערכים ובאורח-חיים.

תהליך האורבניזציה, גטישת עבודת-האדמה וגיוון המבנה המקצועי, החלשת הגטיה להשתייכות ופעילות פוליטית בכלל, ולגבי מפלגות פועלים בפרט — פוררו את בסיסה המשותף וביטלו את קיומה כקבוצה בעלת ייחוד ועוד חברתי משותף. רק 21% מאנשי העלייה השנייה, אשר השתייכו להתיישבות העובדת, שמרו על רציפות הערכים של תקופתם, כקבוצה ולא כחידים.

כשם שאין לראות בעליה השנייה בשנות ה־30 עילית חברתית, כין אין לראות בה עילית פוליטית. העובדה כי רק שלישי ממנה השתייכו למפא"י — המפלגה הגדולה בישוב, השלטת על מקורות הכוח הפוליטי, בעוד שלמעלה ממחציתם היו בלתי־מפלגתיים; וכן העובדה, כי רק 7.4% היו פעילים במפלגות ובציבור — מוכיחות הנחה זו.

התופעה, שמרבית חברי הצמרת הפוליטית של מפא"י היו מאנשי העליה השנייה, אינה סותרת את הנחתנו. (16 מתוך 20 חברי מרכז מפא"י בשנת 1930 עלו לארץ בתקופת העליה השנייה). אישים אלה הגיעו לעמדות ההנהגה במפלגתם ובישוב העברי בזכות אישיותם, מידת תבונתם וכושר מנהיגותם הפוליטית. אולם הם לא עלו לשלטון כנציגיה או מצגניה של קבוצה חברתית מסוימת, בעלת מגמות פוליטיות ומערכת ערכים יחודיים.

הפרדוקס הטמון במצב זה הוא, כי על סף התקופה, בה זכו רעיונותיה הלאומיים של העליה השנייה לתנופה ונצחון בתחום כיבוש העבודה העברית, גיבוש כוח הגנה לאומי עצמאי וקליטת עליה המונית, חדלה היא עצמה להתקיים כקבוצה חברתית־פוליטית.

האם פסקה בכך השפעתה של העליה השנייה על התפתחותו של הישוב העברי בארץ ישראל? נדמה לנו שלא. באמצע שנות ה־30 וה־40 הולך ונוצר המיתוס הלאומי־חינוכי של העליה השנייה.⁴

ברבות השנים, ככל שהישוב העברי התרחק מן התקופה ההיא, והעליה השנייה, כקבוצה, חדלה להיות סלע־מתלוקת בחיים הפוליטיים, כן צמחה וגדלה המיתולוגיה הלאומית שלה. כך נוצר אחרון הפרדוקסים של עליה זו: ככל שנעלם כוחה הפוליטי — כן גדל ערכה החינוכי־לאומי. בקיומה ובהיעלמה כוח פוליטי קבוצתי מגובש, לא חדלה איפוא העליה השנייה להשפיע על התנועה הלאומית. ומי יודע, מה היתה דמותה של זו, אילולא ערכיה של העליה השנייה.

הערות

1. ראה יוסף גורני, "היסוד הרומנטי באידיאולוגיה של העליה השנייה", אסופות, 10, הוצ' ארכיון ומוזיאון העבודה, ת"א 1966.
2. הישוב זה נעשה על-ידי השנאת שיעור הפועלים החקלאים בכל קבוצה בתקופת העליה השנייה ובשנות ה-30. "פועל-ציון" בתקופת העליה השנייה — 67%, ובשנות ה-30 — 24%. "הפועל-הצעיר" בתקופת העליה השנייה — 62%, ובשנות ה-30 — 34%. הבלתי-מפלגתיים בתקופת העליה השנייה 85%, ובשנות ה-30 — 32%.
3. ראה מ. ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, הוצ' הקיבוץ המאוחד, 1956, כרך ב', עמ' 134. במשאל שנערך בין חברי שתי המפלגות הצביעו ב"הפועל-הצעיר" 85% בעד האיחוד, 10% נגד, 5% נמנעו. וב"אחדות-העבודה" הצביעו 81.6% בעד האיחוד, 16.6% נגד, 1.8% נמנעו. אחוז המתנגדים והנמנעים היה גדול יותר בערים ובמושבות מאשר בקיבוצים ובמושבים.
4. בשנת 1947 יצא לאור קובץ העליה השנייה. עשר שנים קודם לכן, בחנוכה תרצ"ז, יצא לאור קובץ השומר. בהוצאת שני קבצים אלה נעשה מעשה הסמלה ערכי לתקופת "העליה השנייה".